

Zólyomlipcse várának és uradalmának története.

I.

Besztercebányától északkeletre a Garam merészen kanyarodó folyásával egy síkságot érint, melynek alsó része Sálfalvánál kezdődik, felső része pedig a Mosód pataknak a Garamba való ömlésénél záródik. Az egész terület hossza körülbelül tíz kilométer, legnagyobb szélessége pedig hat-hét kilométer. A szorgalmasan művelt terület kelet felőli oldalát a Polána hegycsoporthoz tapadó Garam határolja, míg északi vonalát az Alacsony-Tátra nyúlványai alatt elhaladó breznóbányai országút jelzi. A két ősrégi közlekedési vonal a mult század nyolcvanas évei óta már a modern harmadikkal, a vasúttal szaporodott meg, — amely a síkság közepén haladva, — a gömörmegyei Vereskőt és Tiszolcot kapcsolja be Zólyom vármegye forgalmába.

Ezen síkságnak felső részén terül el Zólyomlipcse községe, e felett pedig egy 375 méter magas kúpon áll a teljesen jókarban lévő, hasonnevű, ősrégi vár. Elhelyezése mindenképpen helyesnek mondható. Uralkodik az egész előtte elterülő síkságon s elzárja szükség esetén az összeszűkülő völgyet s ennek vízi és szárazföldi utait. Mikor s ki rakta le a vár alapkövét, éppoly ismeretlen, mint a legtöbb magyarországi és külföldi vár építői.

Zólyom vármegye éppúgy mint a szomszédos Turóc, Liptó, Gömör és a távolabb fekvő Sáros, Szepes, Árva s Trencsén még Szent István korában is erdőborította, lakatlan terület volt s túl esett az ország határain, amelyeket — Karácsonyi szerint — a mai Zólyom megye területén a Garam és a Szalatna jobb partján s innét tovább nyugatra a Kiskárpátokig húzódó folyók, vagy sziklából s fatörzsekből felhányt erődívények, gyeplük alkottak. Ezek a gyeplük összeköttetésben s szinte szakadatlan láncolatban voltak egymással. Ilyen gyeplű zárta el Oszlány tájékán a Nyitra völgyét s Pöstyén alatt a Vágét.¹ Helyenkint tornyos kapuk s alattuk elvonuló útvonalak szakították meg ezeket a gyeplüket,

¹ Karácsonyi, Szent István király élete 10. l.

amelyeken át az ország belsejéből a gyepükön túl eső lakatlan, vagy gyérlakosságú területekre, gyepűelvékre, lehetett kijutni.² Az egykori átjárók és a védelmükre szolgáló őrségek helyét a szláv „Brod“ és „Sztrázs“ helynevek őrizték meg, amelyekkel sokhelyütt találkozunk.³ A gyepűelvékre királyaink feltétlen igényt tartottak, benépesítették azokat megvédés és megtartás céljából, mint ahogy azt a szepesi, zólyomi és erdélyi szászokkal tették. Ezeken épültek a királyi birtok védelmére a várak és királyi vadászkastélyok. Mihelyt az ilyen gyepűelvék benépesedtek, védelmükre a gyepűvonalat is küljebb tolták és a benépesült terület elé helyezték. Így bővült az ország egész területe Szent László idejében, akinek biztatására megszállotta a nemzet a Bodrog, Latorca és Borsova vidékét és a Felső-Tisza völgyét egészen a nagy hegyek aljáiig; az ország nyugati határán pedig megszervezte Trencsén vármegyét. A határ ekkor tehát Trencsén várától az Alacsony-Tátra vonalában a Hernádig, innen pedig Ungvárig húzódott.⁴ Zólyom megye területének északi része ekkor került a gyepű mögé és ekkor épülhetett a királyi birtok védelmére Lipcse vára is, talán egyidőben Zólyom várával, amelynek alapjait körülbelül Kálmán királyunk vetette meg, miután a Szent István korabeli gyepű itt már megszűnt.⁵

Czobor, „Magyarország középkori várai“ című értekezésében említi,⁶ hogy a Géza vezér idejében hazánkban megtelepedett bencések nemcsak a földművelést és egyes iparágakat ismertették meg az itt lakókkal, hanem hogy több mint valószínű, hogy a rendszeres építkezés is tőlük származik. Bizonyítják ezt erődített kolostoraik, Pannonhalma, Németújvár, Vágújhely s Garamszentbenedek, mely még romjaiban is bizonyítékul szolgál arra, hogy a magyarországi bencések a várak építkezésében is minő jártassággal bírtak. Ez utóbbihoz való közelségénél fogva nincs kizárva, hogy a zólyommegyei s környékbeli várak — Végles, Lipcse, Zó-

² *Tagányi*, Gyepű és gyepűelve c. értekezése a *Magy. Nyelv* 1915. évf. 99. l. — Igen valószínű, hogy az a nagy kereskedelmi út, amelyről már 1139-ben „via magna“ néven történik említés, amely délről Bozókön keresztül Zólyom felé vezetett, valamikor még a gyepükön át vezetett a bányavidék gazdag érchelyeihez. (*Fejér*, Cod. Dipl. VII. 5. 101. l. és IV. 2. 59. l.)

³ Pöstyéntől nyugatra Sztrázs, Oszlánytól délre Brogyán, Patak-alja mellett Losonc felé Sztára, Barsban Felsőhámor fölött a Pila felé vezető átjáró ma is Bród; azután Magyarbród Morvában, Brod Pozsega-megyében. Átjáróra mutat a zólyomi Medzibrod is.

⁴ *Karácsonyi*: A magy. nemzet áttérése a nyugati kereszténységre. 151. l.

Pór: N. Lajos, 566. l.

⁵ *Karácsonyi*: Hazánk Szt. István korabeli határai. Századok. 1901. évf. 1048. l.

⁶ Századok. 1877. évf. 607. l.

lyom, Saskó s Revistye — építészei is e rendből kerültek ki.

Végül a vár nevére vonatkozó kérdésre is csak „ignoramus”-szal válaszolhatunk. Kachelmann, aki a környékbeli helységek neveinek magyarázatánál mindenkor nagy leleményességet tanúsított, Lipcse nevét egy történeti tényhez fűzte. Elmondja, hogy szászországi előkelők Erzsébet hercegnőnek 1221-ben történt férjhezmenetele után néhány hónappal Endre királyt Pozsonyban meglátogatták, mire alattvalóik az éhínség elől Magyarországra kivándoroltak s Hontban, Zólyomban, Gömörben és Szepesben egészen a Kárpátokig elhelyezkedtek s új lakóhelyeiket a régi otthonokról elnevezték. Így kapta szerinte Hajnik Heinichen-től, Pelsőcz Pleissen-től, Lypts pedig Lipec vagy Leipzig-tól a nevét.⁷

Zólyomlipcse vára kelet felől.

Okleveleinkben a helység nevével különféle alakban találkozunk. A legrégebb az 1250-ik évi feljegyzés, ahol Lypcsa, majd az 1255-ik évi, amikor Lypzhew alakban fordul elő,⁸ majd később Lypsche néven.⁹ Későbbi korból ismerjük a Lypche,¹⁰ Lipche, Libpze, Lippeze,¹¹ Lipche sclavonicalis,

⁷ Alter und Schicksale des ung. Bergbaues: 53. l.

⁸ Cod. dipl. IV. 2. 297. l.

⁹ V. Istvánnak 1272-ben kelt oklevelében „silva et terra inter Byzterchebanam et Lypsche”.

¹⁰ Az 1352—1357. évi pápai tizedlajstromban Nicolaus plebanus de Lypche archydiaconatus Soliensis fordul elő. (Knausz: Monum. Vaticana I. 220. l.)

¹¹ Hazai Oklevéltár: 348. sz.

Sohler-Liptsch, Tót Lipcese, Slovenská Lupča és Zólyomlipcese neveket.

A vár az Árpádok idejében mindenkor mint a király tulajdona szerepel, ahol országlása gondjait pompás vadászatokon kipihenni szokta. A hatalmas erdőségek tele voltak nemes vaddal, amelyet a környéken lakó udvarnokok hajtottak az előkelő társaság elé. Okleveles feljegyzések szerint, IV. Béla volt az első királyunk, aki ezt a vidéket járta. 1257. november 10-ikén volt Zólyomban s azután 1257-ig még nyolcszor, sőt 1244-ben kétszer is, s alig tehető fel, hogy Lipcese várát fel ne kereste volna. Végre 1258-ban Nagy Boldog Asszony-napját tölti itt s megadja Benedek comesnek és Merse fiának a szabadalmat, hogy ugróczi népe a collecta-adóktól mentes legyen.¹²

1265. július 3-ikán ítéletet mond itt a zólyomi nemesek és az esztergomi érsek közt folyó perben.¹³ 17-én is még itt van a király, vagy pedig újra visszatért. Még egyszer tartózkodott IV. Béla Zólyomlipcsén, egy évszám nélküli május hó 8-ikán kiállított oklevél szerint, amikor a jászói premontrei rendet „Myluk“ birtokában megerősítette.¹⁴

Itt tartózkodott 1271-ben V. István is, amikor augusztus 18-ikán kelt oklevelében egy bizonyos Beneuch nevű területet Turóczmegyében Benedek comestől elvett s helyébe neki egy Torna nevű területet adott, de oly kikötéssel, hogy ha valamikor az utóbbit vissza akarná venni, helyébe csakis Beneuch-öt adhatja.¹⁵

Valószínű, hogy 1274-ben Kun László nemcsak Zólyomban, hanem Zólyomlipcsén is tartózkodott, ahol Szent Lőrinc napjára állított ki egy oklevelet, amelyről azonban az évszám hiányzik,¹⁶ néhány nappal előtte pedig egy — 1274-ben — Zólyomban kiadott oklevelét ismerjük.¹⁷ Még egy másik évszám nélküli oklevele is kelt itt augusztus 24-iki kelettel.¹⁸ Ő volt különben az utolsó Árpádházi király, aki Lipcsén tartózkodott s akitől ez alkalommal kiadott oklevél fennmaradt.

Az Anjou-házi királyok közül Róbert Károly kimutathatólag kétízben, Lajos pedig hatízben fordult meg lipcsei várában, nem is szólva arról, hogy mindketten ismételten s sokat tartózkodtak Zólyomban, ahonnan külföldi társaságokkal kétségkívül a lipcsei pagonyokat is vadászva felfer-

¹² *Cod. dipl.* IV. 2. 266.

Ráth: Magy. királyok utazásai.

Kachelmann: *Alter u. Schicksale des ung. Bergbaues*: 58. l.

¹³ *U. o.* IV. 5. 275.

¹⁴ *U. o.* V. 2. 439.

¹⁵ *Fejér*: *Cod. dipl.* IX. 1. 415. l.

¹⁶ *U. o.* V. 2. 50.

¹⁷ *U. o.* V. 2. 196.

¹⁸ *U. o.* VIII. 5. 416.

ték. Róbert Károly első ittlétének emlékét megőrizte a zólyomlipcsei vendégeknél 1350-ban Szt. Márton hitvalló napján adott kiváltságlevele, amelyről később még lesz szó. Ezután csak kilenc év múlva jön fel a király s kiadja itt rózsashegyi vendégeinek a németlipcseiek által már élvezett szabadalmakat.¹⁹ 1340-ben az őszi időszakot ismételten is a megye területén tölti, valószínűleg hosszabb és nagyobb vadászatokat tartva Zólyomban és Lipcsén, mely alkalommal Besztercebányának és a többi bányavárosnak szabadalmait itten megerősítette.²⁰

Nagy Lajos mintegy harmincegy oklevelet adott ki zólyomi várában s külön még nyolcat Lipcsén. Ismételten, némely esztendőben, pl. 1380. és 1382-ben ötször is visszatért a vármegye területére, részint hogy országos gondjai után megpihenjen, részint hogy nagy politikai céljait itt a lengyel urakkal való tárgyalásokkal megvalósítsa.

Zólyomot már 1344-ben kereste fel Erdélyből jövet, Lipcsén való első időzését azonban csak az 1358. augusztus 14-én a lipcseiek számára kiadott oklevél jegyezte fel.²¹

Két év múlva június 21-én két oklevelet is adott ki itt a kisszebeniek javára, amelyekben teljes vámentességet biztosít nekik, valahányszor a király vagy a királyné udvarába ajándékot visznek.²²

1363-ban augusztus 27-ikén a zágrábi püspöknek adományozza András és János — de Ebergőz — összes birtokait, minthogy pénzhamisításon kapták őket rajta.²³

A következő években, 1365-ben és 1368-ban Zólyomban és Liptóban Németlipcsén tartózkodott a nagy király s csak a következő évben, 1390-ben jutott hozzá, hogy hat évi távollét után Lipcsénket újra felkeresse. Július 15-ikén adta ki azt a nagyfontosságú rendeletét, amelyet általánosan kihirdetni is rendelt, hogy az árvai várához tartozó erdőseget, amely a Puczó és Koblin patakok mentén terült el, írtság ki s népesítsék be alkalmas telepésekkel, akik aztán itt az árvai várnagy oltalma alatt, békességben fognak élni.²⁴

Mostantól kezdve teljes tizenegy esztendeig nem jött a

¹⁹ *U. o.* VIII. 4. 578.

²⁰ *Ipolyi*: Besztercebánya műveltségtörténeti vázlata 78. l.

²¹ *Cod. Dipl.* IX. 2. 672. — Öt évvel ezelőtt Zólyom erdeiben volt az a nevezetes vadászkalandja a királynak, amely könnyen végzetessé válhatott volna. November 26-ikán ugyanis egy megsebzett medve került eléje, amelyre vadászdárdájával támadt úgy, amint azt máskor is megselekedte. A vad azonban a királynak esett s feldöntötte s mindkét lábán huszonnégy sebet ejtett. A borzasztó helyzetből Bessenýó János, allovázmester mentette meg.

²² *Cod. Dipl.* IX. 3. 148., 248.

²³ *U. i.* IX. 3. 557.

²⁴ *U. i.* IX. 4. 171.

király Lipsére. Ezen idő alatt ismételtén megfordult Zólyomban, Diósgyőrött, Kassán s Erdélyben, 1377-ben ötször is volt Zólyomban, 1379-ben háromszor, Lipsére azonban csak 1380-ban jutott el. Az év első harmadát újra Zólyomban és Diósgyőrött töltötte, majd Horvátországba ment, de innét nonsokára az ország északi részébe indult, ahol az évet be is fejezte. Lipsésen ez alkalommal augusztus 9-ikén és 14-ikén tartózkodott. Utóbbi ittlétét megörökítette az az oklevél, amelyben Breznóbányának ugyanolyan jogokat ad, mint amilyeneket Selmecbánya élvez.²⁵ Zólyomban való tartózkodását ezután még négy oklevél jegyezte fel.

A következő évben talán az egész augusztus hónapot Zólyom megyében töltötte, mert augusztus elsején Lipsésen, 22. és 24-ikén Zólyom várában adott ki egy-egy oklevelet.

Zólyomlipcse vára nyugat felől.

Az elsőben Boleszló lengyel herceget felszólította, hogy ne akadályozza János testvért, a Dunajecz mentén lévő karthausi zárda perjelét, a halászatban.²⁶

Ez volt különben utolsó lipcsei kimutatható tartózkodása. A következő esztendőben, élte utolsó évében, sokat tartózkodott Zólyomban; ide hívta a lengyel főpapokat s főurakat, akik aztán július 25-ikén nagy ünnepélyek közben meghódoltak s hűséget fogadtak Máriának és Zsigmondnak, a nagy király örököseinek. Lajos még a Lipcse felett Libetbányára

²⁵ Ráth: i. m. szerint két kiállított okl. a Magy. Tud. Akad. ltárában és *Cod. Dipl.* IX. 5. 390.

²⁶ *Cod. dipl.* IX. 5. 484.

elágazó útig kísérte a hazájukba távozó vendégeket, s aztán talán még egy rövid pihenőre felment lipcsei várába, ahonnan rövidesen Nagyszombatba utazott, ahol csendes visszavonultságban szeptember 11-ikén örök álmra hunyta le fáradt szemeit.

Zólyomlipcsének ezután újra nyolc évig nem voltak királynapjai. Mária királynő egyszer sem fordult meg atyja kedves várában s férje is csak 1390-ben, június 24-ikén tartózkodott itt első ízben. Ekkor Pál fia Laczkó kérelmére átíratta és megerősítette Nagy Lajosnak 1357-ben kelt oklevelét, amelyben Kísgaram soltészágát Pálnak s örököseinek adományozta.²⁷

Gyakrabban tartózkodott Zsigmond 1404-ben ezen a mi vidékiünkön. Az év első felét Felső-Magyarországon töltötte, ahol hadat gyűjtött. Január 13-án Breznóbányán, június 15-ikán Besztercebányán találjuk, de nyár derekán már Budán van, ahonnét Morvaországra rontott, augusztus 30-ikán azonban már újra Lipcsén tartózkodik s megerősíti a pónikiaknak Dávidtól, a zólyomi ispántól 1400-ban kapott szabadságait.²⁸ Október 8-ikán újra itt tartózkodik a király s újra a pónikiak ügyével foglalkozik.²⁹

1405-ben Zsigmond nyáron Zólyomban és Besztercebányán tartózkodott, a következő évben azonban Szt. István napját Lipcsén ülte meg s intézkedett a Pálóczi Mátyás és Imre által kifosztott leleszi Szent Keresztről elnevezett templom ügyében.³⁰ Szeptember harmadikán és nyolcadikán Végles várában tartózkodik, ahová már korábban is, de a következő esztendőben is két alkalommal ellátogatott.³¹

1412-től Zsigmond külföldön tartózkodik. Ezen évben Olaszországban, 1413-ban Lombardiában, Tirolban, Svájcban, 1414-ben a Rajnavidéken, Bajorországban, Aachenben, ahonnan koronáztatása után Constanzba megy a zsinatra: 1415-ben Savoyába, Perpignanba, XIII. Benedek pápához, innét Avignonba, Párisba, Londonba, Hollandiába, 1417-ben Strassburgba, Constanzba, Turinba s 1418. április végén, befejezván a zsinatot, Strassburg s Regensburg vidékén időzik, s csak az év vége felé indul hazafelé. Itt már 1419. elején, február elsején és másodikán, majd július másodikán Zólyomban tartózkodik, ahová azután még csak egyszer megy, 1423-ban,

²⁷ U. a. X. 1. 614.

Ipolyi: Schem. Hist. Dioec. Nesoliensis 174. l.

²⁸ Ezt megerősítette 1464-ben Mátyás is. (*Teleki*: Hunyadiak kora. XI. 88.)

²⁹ *Ráth* okt. 8-ra teszi ittlétét, viszont *Bél* (Not. Hung. II. 457.) Márton napja előestéjére.

³⁰ *Cod. Dipl. X. 4. 515.*

³¹ *Ráth*: A magy. királyok utazásai.

amikor március havában Késmárkon Ulászló, lengyel királyt fogadta, Lőcsén vele tárgyalt, majd Bártfáig kísérte, azután Szepesváralján, Kassán át Egerbe s innét Zólyomba utazott.³²

Zsigmondnak ez volt utolsó tartózkodása Zólyom megyében, amelynek királyi birtokai, Zólyom, Dobronya, Végles és Lipcse várak, továbbá az alsómagyarországi bányavárosok, Saskővárával és összes tartozékaival együtt, 1424. május 24-én gazdát cseréltek. A király mindezen birtokokat Borbála királynénak adományozta, gondoskodni kívánván özvegységéről. Ezen birtokokba a sági, illetőleg a garamszentbenedeki convent iktatta be a királynét, minden ellenmondás nélkül.³³

A királyné 1427. őszén a Felvidéken, nevezetesen október 31-ikén Körmöcbányán tartózkodik, hogy itteni birtokait személyesen meglátogassa s bizonyára Lipcsét is felkereste ez alkalommal.³⁴

II.

A várba Lipcse községéből egy mérsékeltlen emelkedő kocsit vezet fel; a várhegy százados fákkal s helyenként cserjével van borítva, amelyen keresztül vezet a meredekebb, de egyúttal rövidebb gyalogút. Az országút felé eső lejtőn hajdan a nagykiterjedésű s a szomszédos pagonyt is magába foglaló vadaskert nyult el, amely az országút felől kőkerítés-sel, a többi részeken pedig szálfával volt elhatárolva. A székérút félfordulat után a vár kapujánál végződik, amelynek homlokzatán a vár jelenlegi — árvaházi — rendeltetését olvassuk le.

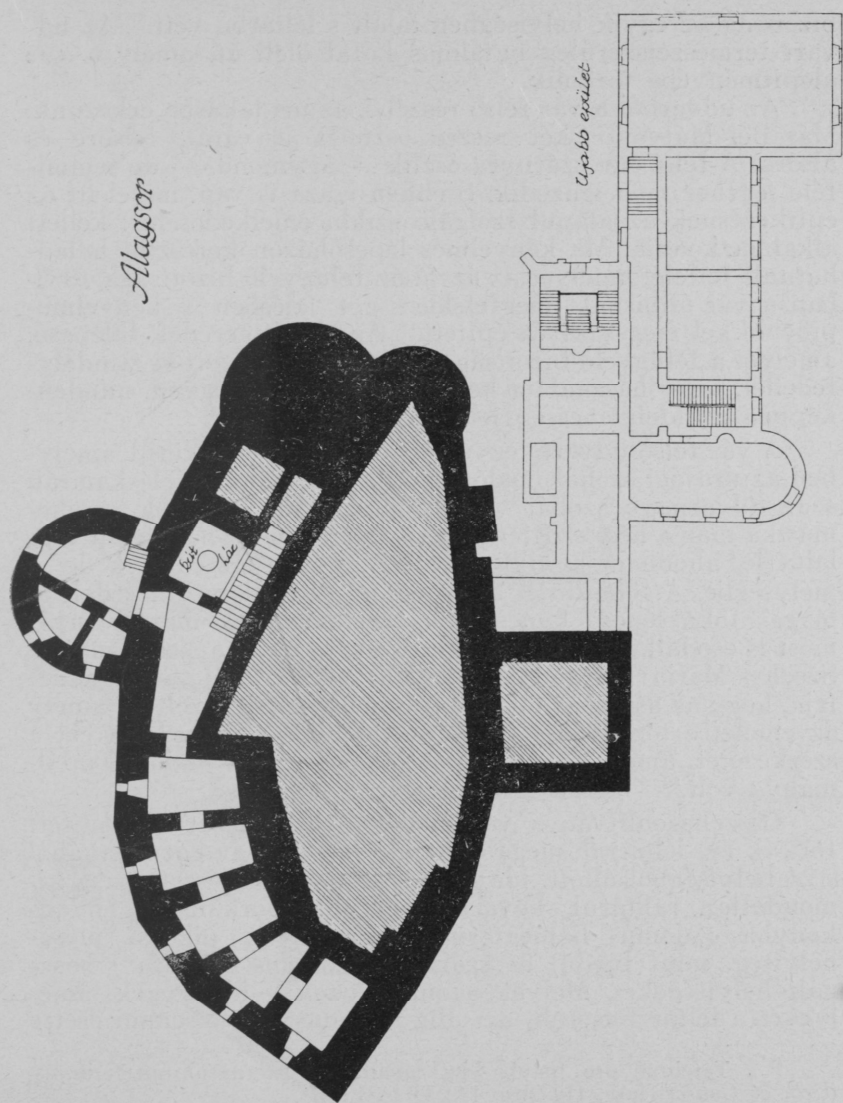
A kaputorony, újabbkori átépítése előtt, nyitott csarnokban végződött, amely a védelmet lényegesen megkönnyítette.³⁵ A kapun át a vár alsó udvarára lépünk, amelynek jobb oldalán gazdasági épületek, istállók, kocsiszínek s a cselédség lakásai állottak a multban is, míg baloldalán egészen a vár lábáig a várkert nyulik el. Míg ma az udvart nyolc hárs díszíti, amelyből négyet 1879-ben ültetett el az árvaház igazgatója Ferenc József királyunk és felséges neje ezüstlakodalma alkalmából, négyet pedig a millenium emlékére, addig a várkertet egyetlenegy díszíti, amelynek hatalmas törzse már

³² U. o.

³³ A király beiktatási rendelete: *Magy. Tört. Tár*, XII. 277., a beiktatásról szóló jelentés ugyanott a 278. l.

³⁴ Anno eodem 1427. in vigilia Omnium Sanctorum i. e. die ultimo Octobris, eadem Barbara morabatur Cremnitzii, ut ex alia eius epistula ad Posonienses scripta patet. (*Cod. Dipl.* X. 8. 610. l.)

³⁵ A vár leírásánál szem előtt tartottuk azt a leltárt, amelyet a kamarai bizottság készített 1672. jún. 14-ikén, amikor ezen bizottság a várat Vesselényi Ferenc özvegységétől lefoglalta.

sok századot látott maga felett elviharzani. Ezt a terjedelmes udvart régen te szökőkút is díszítette, amelyet a szomszéd hegységből ide vezetett forrás táplált s amely most is bő ivóvízzel látja el a vár felső és alsó részét.³⁶ A vízvezeték csöveit itt készítették azokkal a nagy fúrókkal, amelyeket a kamarai

³⁶ *Bél Mátyás: Notitia Hungariae* II. 450.

bizottság az egyik helyiségben talált s leltárba vett.³⁷ Az udvar természet szerűleg hatalmas kőfal öleli át, amely a vár alépítményébe torkollik.

Az udvarból a vár felső részébe, az úri lakásba érkeziünk. Már Bél Mátyás is két részre osztotta a várat, felsőre és alsóra. A felső két szárnyra oszlik — úgy mond, — de semmi féle tervhez nem igazodik. S ebben igaza is van, mivel itt az építkezésnek az alapul szolgáló szikla emelkedéséhez kellett alkalmazkodnia. Ma kényelmes lépcsőházon keresztül haladhatunk felfelé, amelyet az árvalház felügyelő-bizottsága 1888-ban a vár stílusnak megfelelően gót ízlésben s kényelmes pihenőkkel megszakítva épített.³⁸ Az előző meredek falépcső, amelyet a felügyelő-bizottság csak 1883-ban látott el zsindefélel, hogy használata kevésbé veszélyes legyen, mindenképpen az ideiglenesség jellegével bírt.

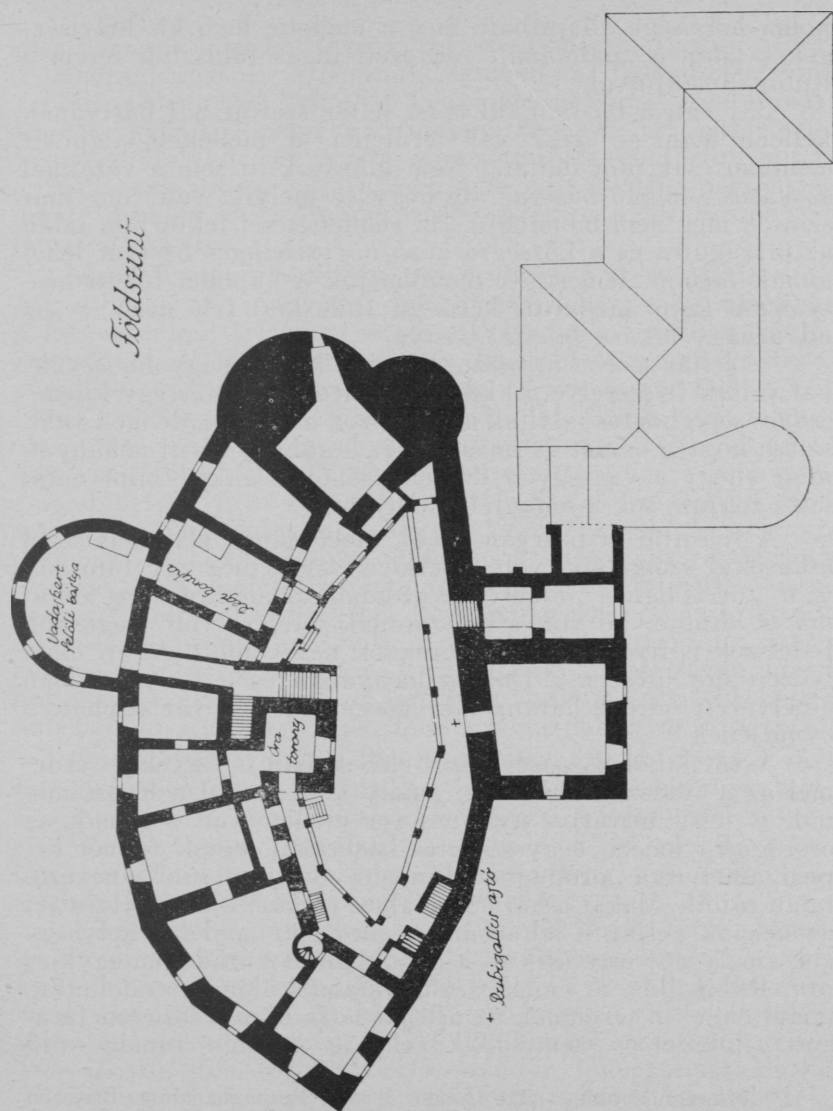
A vár felső udvarát egyemeletes épület vette körül, amelyben az urasági szobák, paloták, kápolna, konyha, éléskamrák s az udvarnagy szobái voltak elhelyezve, amelyek egyike-másika már a négyszögletes vagy félkör alakú bástyákat foglalta le, ahonnan kisebb-nagyobb ágyúk meredeztek le a mélységbe. A földszintet az emelettel szokatlanul meredek és magas fokú lépcső kapcsolta össze, amelynek maradványát most is csodálkozva nézegetjük. Ezen járt volna Vesselényiné, Széchy Mária? Megadja a tagadó választ Bél, amidőn azt írja, hogy az asszonyi találékonyság oly gépet eszelt ki, amely az emeletre törekvőket innen felemelte. Ő még látta ezt a szerkezetet, amely — úgy mondták neki — a nádorné találmanya volt.³⁹

Összehasonlítván a vár mellékelt alaprajzát az említett 1672-ik évi leltárral, megállapítjuk, hogy a vár hat bástyából s 24 helyiségből állott, ide nem számítva természetesen a kimondottan raktárul, kovácsműhelyül, lőporkamrául, mosókonyha („domus balneatoria“, úgy vélem, inkább mosóhelyiség, mint fürdő) és szárítóul („domus siccaria“) használt helyiségeket. Melyek azonban azok a helyiségek, amelyeket a leltár felsorolt, azt alig s bizonyossággal semmi esetre

³⁷ 2 Terebrae pro fistulis seu canalibus Cisternarum perforandis. (*Urb. et Conscr.* fasc. 119. nro. 17.) Orsz. Ltár.

³⁸ A Zólyom-Lipcei Gizella Munkás Árvaház 1900. évi Értesítője, 18. l.

³⁹ Gemina est arcis moles, superior et inferior. Ista accipiendae familiae destinata, habet aream capaceam et fonte instructam saliente. Superior, palatiis culta est, bifariam dispartitis et ad nullam propemodum regulam factis. In his Vesselénii habitationes, sic satis commode factas, sed iam incultu squalentes avide lustravimus. Duas is contignationes, oppidum despicientes insederat, ita commissas, ut ex inferiore machinae beneficio in superiore attoli poterint, volentes adscendere. Vesselianae inventum fuisse accipimus, mulieris ultra modum vafrac et hero dominantis. (*Bél: i. m. II. 450. l.*)

sem lehet megállapítani. Hiányzik a kiinduló támpont. Felsorolt ugyan a leltár három helyiséget, amelyek egymásba nyilva a „dominae comitissae palatinissae” — Vesselényiné — lakosztályát képezték, de ezek megjelölésénél is egyrészt csak a hagyományra, másrészt arra a körülményre támaszkodhatunk, hogy ezek a vár legszebb szobái, amelyek közül az elsőben van a vár egyetlen erkélye. Bizonyossággal csak a ká-

polna helyisége állapítható meg a mellette levő kis helyiséggel, s talán a „palotának“ nevezett tágas földszinti terem a Rubigallus-ajtóval.

Baj van a bástyákkal is. A leltár szerint hat bástyának kellene lenni az egész vár területén, a mellékelt alaprajz azonban csak ötöt mutat.⁴⁰ Nem hiányzik itt sem a váraknál szokásos „doboló bástya“, de hogy az melyik volt, ma már szintén meg nem mondható. Ha rendeltetését tekintjük, talán az országútra és a községre néző négyszögletes bástyát lehet annak tartani. Ismertnek mondhatjuk a kápolna feletti bástyát s a kapu mellett; kétes „a vadaskert felé néző“ s „az udvarnagylakása feletti“ bástya.

A leltár szerint az összes bástyák kisebb-nagyobb ágyúkkal voltak felszerelve. Ekkor még kilenc ágyút és egy kilencsöves seregbontót találtak a leltározók a várban, de igen valószínű, hogy a német katonaság már korábban elvitt néhányat, mint ahogy a vár egyéb felszereléséből is akkor, mint majd látni fogjuk, sok mindenféle hiányzott.

A felsorolt öt bástyán kívül, amelyeknek alsó helyiségei lakásokul szolgáltak, volt a felső udvaron még egy fatorony is, a „turris lignea“, amelynek azonban az alapítménye, amint ma is látható, kő volt s csak annak tetejére volt magasabb fedélszék építve, amely az egésznek nevet adott. Az itt elhelyezett óra ütése s a Doboló bástyában és a Fa toronyban elhelyezett három harang elevenséget adott a vár egyhangú csendjének.⁴¹

A vár lakóhelyiségei közül első sorban is figyelmet érdemel az a földszinti helyiség, amely közvetlenül a lépcsőháznak a felső udvarba nyíló ajtaja mellett van s annak az országútra lenező négyszögletes bástyának egyik termét képezi, amelyre a „propugnaculum sub viridi palatio“ elnevezés talán ráillik. Magát a három ablakos, téglány alakú helyiséget azonosnak véljük a leltárban megnevezett „palota“ helyiséggel, amely név erre illik rá a legjobban. Az uradalom egykori ura, Rubigallus, is ennek szánt valami különös rendeltetést, mivel ennek a teremnek az ajtaját látta el művésziesen faragott ajtóféllal és szemöldökkövel. Az utóbbin román stílus

⁴⁰ Propugnaculum, vulgo Dobolo Basta. Propugnaculum Ferarum hortum versus, Propugnaculum supra Capellam, Propugnaculum sub viridi Palatio, Propugnaculum penes Portam, Propugnaculum supra hospitium Magistri Agazonum. (*Urb. et Conscr.* fasc. 25. nro. 35. *Orsz. Létár.*)

⁴¹ A várnak tekintélyes külsőt adott az a hatalmas fedélszék, amely a bástyákat és a köztük elterülő épületrészeket fedte s a szemlélő figyelmét méltóan magára vonta. Bél is érdemesnek látta ezt az építkezést munkájában felemlíteni: Inter incommoda aedificii merito retuleris nimiam, quae arci inaedificata est, materiam; quod sicuti tolerandae obsidioni importunum, ita si flammis tecta corripit accidat, universae moli extra modum damnosum est. (*l. m.* II. 450.)

díszítmények közt két férfifej tekint egymásra, alattuk pedig a várúrnak másutt is használt jelmondata: „Dominus Deus Protector Meus 1573.“ díszlik. A szemöldökök alsó végét viráglevelek ékesítik, amelyekből finoman metszett oszlopok emelkednek felfelé. A még mindig igen jókarban fenntartott relief a XVI. századbéli kőfaragászatnak egy remek példánya, amely minden valószínűség szerint a szomszédos Besztercebányán készült.

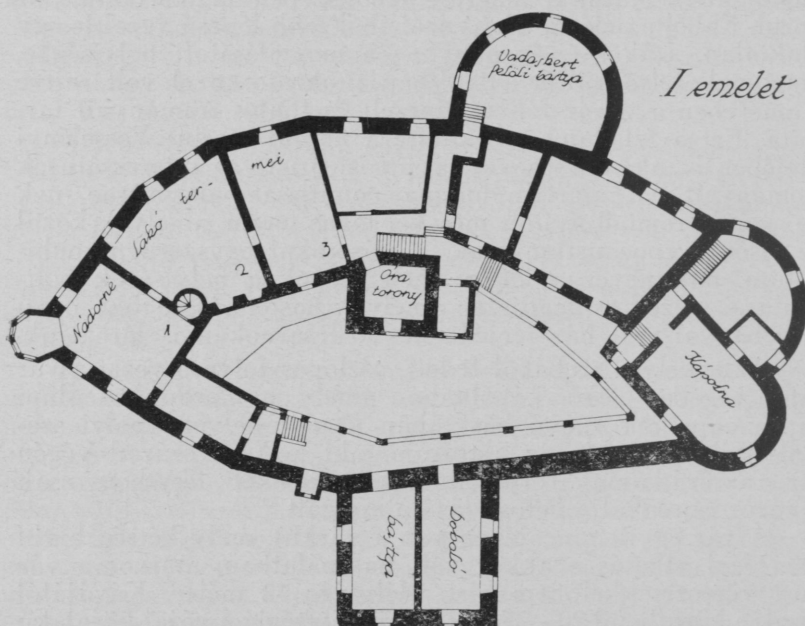
Megérdemelt figyelemben részesülnek Széchy Mária szobái, — amelyek délnyugat felé néznek. Az elsőbe, amelyet a messze elterülő Garam-mosta síkságra s a távolban kéklő hegyekre néző erkély tesz még érdekesebbé, egy egyablakos előszobán át jutunk, amelyre igen szépen tagolt bolthajtás borul. Ebből az eléggé tágas szobából több lépcső vezet le egy alaktalan, szűkös és igen gyöngén megvilágított helyiségbe, amelynek felső ajtaja a múltban titokzatosan el volt rejtve s amelyben a várúr féltett kincseit és fontos irományait tartotta. Ezt a feladatot teljesítette a néphit szerint Vesselényi idejében is, aki feleségével együtt itt őrizte az interessátusok irományait. A „palatium dominae comitissae palatinissae“-nek nevezett teremből nyílt még két tágas terem, amelyek közül az elsőt „hypocaustum“-nak, a másodikat egyszerűen „cubiculum“-nak nevez a leltár. Igen szépek a helyiségek bolthajtásai s ezek csillagdíszei, amelyek hasonmásait több besztercebányai régi ház terjedelmes árucsarnokán is láthatjuk.

Az erkélyes szobából fedett, oszlopos folyosó vezet a várúlsó végében lévő kápolnába, amely a „propugnaculum supra capellam“ nevű bástyában kapott helyet. Ipolyi szerint Tribel Gáspár az alapítója, aki a XVI. század végén bírta az uradalmat. Terjedelme igen mérsékelt, úgy hogy csak a várúr és családja befogadására szolgált.⁴²

A vár egyik pincéjében van a várkút, mely kétség kívül igen régi alkotás s akkor volt használatban, amikor a vár még vízvezetékekkel nem bírt. Mélysége 72 méter. Kávájától kezdve körülbelül 20—25 méternyi mélységig a vájat kőralakú s azután alakul négyszögűvé. A víz felszíne egy nehéz vasajtóval volt felülről elzárható, amihez láncot használtak. A vizet egy hatalmas hengerkerék segítségével emelték fel, amelynek tengelyére egy nagy dob volt szerelve, amelybe egy ember állott be s azt lábaival előre lépegetve hozta körfor-

⁴² Az 1657-ben végzett canonica visitatio feljegyzése szerint az oltáron Krisztus, Szent Pál és Apollo képei voltak láthatók ezzel a felirattal: „Ego plantavi, Apollo rigavit, Deus autem incrementum dedit.“ Amidőn a vár katolikus kézre került, az oltárra a Boldogságos Szűz képe állítatott ezzel a felirattal: „Ara B. M. V. Purificatae 1692.“ — (Ipolyi: Schem. Hist. 206.) Amikor az uradalmat a kincstár vette át, a lipcsei plébános szolgáltatott itt hetenkint egyszer misét. (Ipolyi: i. m. 206.)

gásba. Maradványait ma is meglepődve szemléljük.⁴³ Különös érdekességet ad a kútnak, hogy az említett vasajtótól kezdve egy 112 méter hosszú alagút van, amelyen át erősen meghajolva egy tágas s hosszú pincébe és innét a szabadba jutunk. Mondanunk sem kell, hogy úgy az alagút, mint a pince kemény kősziklába van vájva s igazi mesterműnek mondandó azért, hogy a hegy lábánál megindított fúrás vonala a kútat egy hajszálnyira derékszögben találta. Ez mindenesetre csakis iránytű segítségével volt eszközölhető s éppen ebből a körülményből következtethetünk a munka végrehajtásának az idejére. Kachelmann feljegyzése szerint ugyanis az iránytűnek a bányászatban való első alkalmazásával az 1555-ik esztendő-

ben találkozunk, s így ezt a munkát a kincstár végezte, amikor 1548-ban a várat uradalmával átvette, vagy — ami valószínűbb — a kiváló bányász, Rubigallus Pál, — aki a várat 1570-től zálogjogon birtokolta s a várban az emléket fenntartó díszes ajtókereten kívül egyéb építkezést is végzett.

A várkút körül lévő pincék egyikének bejárata felett a

⁴³ Bél a következőket jegyezte fel a kútról: Imprimis admirationem nostram advertit puteus arcis superioris, per durissimam petram, cui arx imposita est, ad eam altitudinem depressus, quantum immissus lapis grandior, tertia minutae parte, sive secundis 20 gravi satis lapsu, vix emetiri poterat. (I. m. II. 450.)

homlokkőben ezt a feliratot olvassuk: Maria Regina 1531. Miképpen került ez a felirat erre a helyre, arról majd később lesz szó. Ezt a helyiséget a néphit pénzverő műhelynek („minciarna“) tartja, természetesen minden alap nélkül.

Jól esik a vár látogatóinak a körút befejezése után azt mondani, hogy börtönhelyiségeket falba erősített vaskarikákkal és lánymaradékokkal, mint Murányban, Szepesvárt s másutt, nem láttak.

III.

A zólyomlipcsei várhoz terjedelmes birtok tartozott, mely első sorban is községekből és falvakból, továbbá nagy kiterjedésű erdőkből, majorokból, szántókból és legelőkből állott. A községeket és falvakat összesen tizenegy helyen, adománylevélben és beiktatási jelentésben találjuk feljegyezve.⁴⁴ Ezek a következők: Lipcse és Pónik mint községek (oppida), továbbá falvak (villae): Felső- és Alsólehota, Lopér, Kisgaram és Sesavniczka (Rezsőpart), Jeczenye, Péteri, Garamhidvég, Németfalva, Garamszentmiklós, Szentandrás, Mezőköz, Borosznó, Luczatő, Hédel, Patkócz, Perhát, Szelcse, Rásztó, Sálfalva és Olaszka. Az 1455. és 1470-iki évi adománylevelekben előfordul még Zagranye, az 1424-ikiben Malychkofalva és a német alapítású Seilersdorf Povraznik néven, az 1464-iki adománylevélben és statutióban Rohozna, az 1470-iki donationálisban Sezank és az 1464. és 1490-ikiben Breznóbánya, amely utóbbi nem mindennapi perlekedésre és erőszakoskodásokra szolgáltatott okot. Zagranye Rohozna és Sezank falvak- úgy látszik, elpusztultak, viszont Malychkofalva azonos lehet Mosóddal (Mostenice), amelyet a donatióslevelek ezen a néven nem említenek, jóllehet az is az uradalomhoz tartozott.⁴⁵ Külön kell még megemlíteni két falut, ú. m. Mócsát, Dubraviczát, amelyek az 1424. és 1455-ik évi adománylevelekben még megemlíttetnek, de később már nem.⁴⁶ Viszont Sebő csak 1629-ben szerepel, mint az uradalom része, de sem előbb, sem később nem fordul elő. Végül három oklevélben, ú. m. az

⁴⁴ Az 1424., 1455., 1464., 1465., 1470., 1490. évi és ugyanczen évből egy beiktatási jelentés, továbbá az 1627., 1649., 1661. évi felsorolás és az 1672-ik évi összeírás.

⁴⁵ *Ipolyi*: i. m. 195. l.

⁴⁶ Dubraviczát Gergely, corbaviai gróf és lipcsei kapitány, 1445. szept. 21-én Hotothini Györgynek adományozta, hogy a neki tett szolgálatokat megjutalmazza: „villam nostram possessionalem dictam Dubrawycze cum omnibus terminis, metis... ad eam pertinentibus ac cum pleno dominio ita vigorose et plenarie uti et ad nos lucusque tenuimus et possedimus per donationem Reginalis majestatis privilegialiter proscriptam perpetue tenendam, regendam, possidendam, vendendam. (*Hazai Oklár* 348. sz.)

1424., 1455., 1490-iki adománylevelében és statutióban előfordul Togarh nevű falu, amely Ipolyi szerint azonos lehet Olasz-kával.⁴⁷

Lássuk most már az egyes birtokrészeket s ezek kötelezettségeit a vár birtokosával szemben.

Zólyomlipcse község nevével legelőször IV. Bélának 1250-ben Radun comes számára kiállított adománylevelében találkozunk, amelyben az adomány határainak megjelölésénél egy vonalat említ, amely kelet felé tart s ott eléri a nagy utat, a „via magna“-t, amely Zólyomból Lipcsére vezet.⁴⁸ Öt év múlva újra találkozunk a község nevével ugyanezen királynak Besztercebánya számára adott privilegialisában, amikor az addig kevésbé ismert Besztercebánya hollétét úgy határozza meg, hogy az az ismertebb Lipcséhez közel fekszik.⁴⁹ Ezt követi rövidesen Béla királynak 1263-ik évi donatiója (Heinczmann) András, besztercebányai bíró számára, hogy megjutalmazza a város nagyobbítása és fejlesztése körül végzett munkáját, nemkülönben a besztercebányai bányászat fellendítése körül szerzett érdemeit azzal az erdőséggel és földterülettel, amely a város és Lipcse közt fekszik, s amelybe azután a király parancsára Detre, Zólyommegye ispánja, Mike comes fia, beiktatta, miután megállapította, hogy az adomány a lipcsei vár s a király birtoka.⁵⁰ 1290-ben itt keltezik azt a bírói levelet, amelyben Poruos fia Sándor ellenfelei, Porun fiai és társaik meg nem jelenés miatt elmarasztaltat-

⁴⁷ *Schem. Hist.* 175.

⁴⁸ *Cod. Dipl.* IV. 2. 59. — Nevét Kachelmann a szászországi Leipziggel hozza kapcsolatba. Erről Bél a következőket írja: Dicitur enim Hun-garis: Tót Liptsche, hoc est Slavica Liptscha, quomodo a Germanis et Slavis etiam sua dialecto vocitatur, ut a Német Liptsche, sive Lipsche Germanorum insigni Comitatus Liptoviensis oppido discriminetur. Adpellationem inde arcessunt, quod a Slavis primum habitari locus iste coeperit cum contra ea Liptoviense oppidum illud Saxones metallici excitavisse perhibeantur. (*Not. Hung.* II. 456.)

Fényes, Magyarorsz. Geogr. Szótárában ezt írja: Ezen város a régi oklevelekben Oppidum privilegiatum regium taxatum nevezet alatt jön elő s most is megvan vérhatalmi joga (ius gladii). (II. 668.)

Korabinsky Zolyo-Lipsche, Tóth-Lipsche, sőt a teljesen szokatlan Böhmisch-Liptsch néven mutatja be. (*Producten-Lexicon* 381. l.)

Söhler Liptsch *Ipolyinál*. (*Schem. Hist.* 205.)

⁴⁹ Proinde ad universorum notitiam tenore praesentium volumus pervenire, quod nos hospitibus nostris de nova villa Bistricia prope Lypzhew hanc ad eorum supplicationem concessimus libertatem etc. (*Cod. Dipl.* IV. 2. 298.; *Teleki*: Hunyadiak kora, VI. 511.)

⁵⁰ Donatio Belae regis pro parte Andreae Iudicis Bistriciensis Anno 1263. emanata. consideratis fidelitatibus et servitiorum meritis, quae idem in conservatione et ampliacione villae praedictae cum omni fervore fidelitatis impendit, maxime in augmentationem Argenti Fodinarum Bistriciensium. . . quandam silvam et terram inter praenominatam villam Bysterchebanam et Lypche existentem sbt. (*Tagányi*: Erdészeti Oklevéltár I. 11. l.)

nak.⁵¹ Már jókorán volt temploma⁵² és plebánosa, aki az 1317—1320-ik évi adólajstrom szerint másfél fertót fizetett pápai tized fejében.⁵³ 1350-ban Róbert Károly a korponai joggal ruházta fel a várost, amely pap- és bíróválasztási joggal járt, de azzal a kötelezettséggel is, hogy minden curiája két részletben három fertót fizet a királynak adóképpen.⁵⁴ Innét kapta a neve mellé ezt a jelzékét: oppidum privilegium Regium taxatum.

A szabadságlevél kimondja, hogy a lakosság korábbi kiváltságait megváltoztatja és kibővíti, hogy a vendégek ottani száma szaporodjék; ezért is Miklós és Pál, lipcsei vendégek kérelmére, megadja a király a községnek mindazon kiváltságokat, amelyek egyéb német városok díszéül szolgálnak. A királynak ezen kijelentéséből nyilvánvaló, hogy nem rég új német település ment itt végbe, amelyet a király még szaporítani kívánt.⁵⁵ Újabb megerősítést nyertek ezen kiváltságok 1340-ben.

A község az 1355-ik évi összeírás szerint 35 portát számolt; ezen szám 1348—1352-ig 44-re, majd 1354-ben 49-re emelkedett; 1396-ban a porták száma 25 volt, 1601-ben a lakóházak száma 77 s az 1604-ben megejtett összeírás szerint 24-ben állapított meg.⁵⁶ Az 1610. és 1635. évek között a jobbágyi porták 12½ és 6 közt váltakoznak, a zsellérek portái pedig 2½ és 1½ közt vannak feljegyezve.

Az idézett királyi szabadságlevél szerint, amelyet Lipót is megerősített, mentesek voltak a lipcsei a közönséges adózástól s csak konyhapénzüll (Kuchel Dienst, Kuchelgeld, census culinaris) fizettek évi 65 frtot két részben. Bár mentesek voltak a robotmunkáktól, mégis kötelesek voltak a vadaskertjét és a Lipcse-utcában lévő uradalmi káposztás-kertet bekeríteni s a kerítést saját költségükön fenntartani. Ha az uraság „a hegyentúlra“ („vber das Gebürg“, a lipői és gömöri hegységet jelölték ezen névvel) útra kelt, tíz em-

⁵¹ *Hazai Oktár*: 117. sz.

⁵² *A Cod. Dipl.* VIII. 5. 417. szerint „Ecclesia S. Spiritus“. A templomot Kuzmányi Hronka című művében 1113-ból valónak mondja.

⁵³ Item Nicolaus plebanus de Lypsche archydiaconatus Soliensis iuratus dicit suam (plebaniam non) valere ultra marcam et fertonem cum dimidio (ius domini pape) quos solvit. (*Knauz*: Monum. Vatic. I. k. 220.)

⁵⁴ *Cod. Dipl.* VIII. 5. 417., VII. 5. 460.

⁵⁵ Nos Carolus ... quod, nos possessionem nostram Lipese, in Comitatu Zoliensi constitutam, ipsius libertate mutata et meliorata, volentes ad instar aliarum civitatum nostrarum Teutonicalium libertatum prerogationis decorare, ut eo amplius numerus hospitem nostrorum existentium in eadem augeatur, Nicolao et Paulo hospitibus de eadem Lipese vice et nomine universorum hospitem nostrorum de eadem nobis supplicentibus, has gratias et libertates annuentes concessimus stb. (*Cod. Dipl.* VIII. 3. 416.)

⁵⁶ *Conscriptio Portarum*. 2659. Tomus 59. (*Orsz. Ltár.*)

bert kellett a községnek kíséretül kiállítani. Az uradalomnak járó vámot évi 20 frttal rótták le. Nagy ünnepek alkalmából kötelesek az uraság mellé bizonyos számú darabontot kirendelni s ezeket étellel-itallal ellátni. Ha pedig az uraság máshonnan érkezik a várba, köteles a község ennek bizonyos mennyiségű élelmiszert a várba felküldeni, a kiszolgáló inas-ságot pedig a községben elszállásolni. Kötelesek élelmiszereket akkor is adni, ha esküvő, keresztelő, temetések vannak az urasági családban, avagy országgyűlések és hadi átvonulások idején.⁵⁷

A vadaskertben lévő három kisebb halastavat (Fischhalter), úgyszintén a Lipcse-utcában lévő halastavat szintén a lipcseieknek kellett gondozni, de ennek fejében ők használhatták a községben lévő két kertet, az egyiket faiskolának, a másikat konyhakertnek.

Amidőn az uradalmat a kamara 1670 után véglegesen átvette, s most már uraság nem szállott meg a várban, az adózáson kívüli kötelezettségek megváltása céljából, házonkint három frtot készült a kamara bekövetelni. A lipcseiek ezt az újfajta adózást, privilegiumaikra való hivatkozással, egyelőre megtagadták ugyan, de a kiküldött bizottság remélte, hogy a hetven ház után járó 210 frt megfizetésére mégis fognak vállalkozni.

Nincs nyoma annak, hogy a várurak és a lipcsei alattvalók közt a szigorú bánásmód, vagy engedetlenség és szolgálat megtagadása miatt elkeseredett viszony létezett volna. Egyedüli kivételt képez Széchy Györgyné, Homonnay Mária, aki köztudomás szerint fukar s még leányaival is keményen bánó asszony volt. Ilyen volt természetesen jobbágyaival szemben is, s úrnőjüket követték tisztartói is. Egyes esetek ismeretlenek ugyan, de egyről mégis tudjuk, hogy halállal végződött. Ezen esetből s a gyakori bebörtönzésekből kifolyólag, Alaghy Menyhért, a jogügyek igazgatója azt javasolta, hogy amennyiben Széchné a királyi parancs ellenére sem bálnék jobban jobbágyaival, tisztjeivel együtt a nádor ítélőszéke elé kell őt idézni.⁵⁸

A községgel összeépítve van jelenleg egy közigazgatásilag is külön község, Lipcseutca, amelyről azonban a régiebb

⁵⁷ *Urb. et Consr.* fasc. 119. nro. 19. Az 1678-ik évi Extractus über alle vnd Jede Einkommen des Fiscii Antheils Bey der Herrschafft Lypsche az *Orsz. Ltárban.*

⁵⁸ Quoad Lypchenses itaque oppidanos, si Domina Vidua Széchyana serio Suae Mattis mandato aquiscere dictosque oppidanos missos facere renuerit, sed eodem coepta via persequi continuaverit, mox nomine fiscii citanda erit ad homicidium in praesentia Domini Comitum Palatini unaque cum satellitibus servitoribusque ejusdem per ipsam iuri statuendis et sine dubio mutabit priora sua intentata. (*Neo Registrata Acta* fasc. 408. nro. 1. az *Orsz. Ltárban.* — Ezentúl rövidítve *N. R. A.*)

oklevelekben soha említés nem tétetik. Az 1678-ik évi összeírás idején mindössze négy jobbágyot találtak itt, akik kézi robotot teljesítettek a várnak. Ezeken kívül $10\frac{1}{2}$ zsellér volt még a faluban, akik együtt $37\cdot8\frac{1}{2}$ frttal adóztak. Kötelesek voltak az uraság leveleit továbbítani s egy konyhaleányt a maguk költségén az uraságnak adni, az iparos pedig csak félárban számíthatta fel a maga munkáját. A malom bérösszege évi 140 frt $58\frac{1}{3}$ dénár, négy hízó után 16 frt $66\frac{2}{3}$ dénárt fizet váltságul. Köteles az uradalomtól 36 font tehéntúrót, tíz dénárón számítva a fontját, átvenni.

Zólyomlipcse területén, közel Lipcseutcahoz, volt egy zárdá, amelyből ma csak némi alapfalak s a hozzátartozó halastó maradtak fenn. Minő szerzet lakott benne ismeretlen; hazai monasterologiáink egyáltalában nem emlékeznek meg róla. Írott emlékéit az országos levéltár egy adatán kívül csak a besztercebányai városi levéltár őrizte meg, az is csak két szűkszavú helyen. Az első Königsberger Mihálynak, a dúsgazdag besztercebányai bányapolgárnak 1503-ból való végrendelete, a másik egy számadási tétel 1520-ból.

Königsberger, halála óráját érezvén közeledni, megírta végrendeletét s abban több bel- és külföldi zárdának kisebb-nagyobb összegeket hagyományozott, hogy lakói érte, ki valószínűleg confraterük volt, misét mondjanak s épületüket gondozzák.⁵⁹

A másik feljegyzés az 1520-ik évi számadási könyvben található, ahol az az ajándékösszeg van bevezetve, amellyel a zárdának a város azért kedveskedett, hogy megengedte, hogy erdejében tölgyfát vág hasson.⁶⁰ Egyéb emlék nem maradt ránk. Valószínű, hogy a reformáció Zólyom vármegyének ezt az egyetlen zárdáját is eltüntette.⁶¹ Egyetlen ismert fekvőségét, a halastavat, az 1672-ik évi uradalmi leltár szerint, a vár birtokában találjuk.⁶²

Pónik. (Ponik libera,⁶³ Ponyikova,⁶⁴ Ponike,⁶⁵ Ponyk-

⁵⁹ Mehr in das Kloster in Lipsch meinen Bruedern bescheid ich flor 25, halb zu dem gebeu vnd halb zu Messen, dasz sie auch Gott für mich bitten. — Besztercebánya város ltára, fasc. 229. nov. 1. Ugyanennyit hagyott a lechnitzi, győri, pilisi zárdáknak, a boroszlói templomnak stb. — (Jurkovich. Königsberger Mihály, a besztercebányai Havi Szemle I. évf. 81. l. és Besztercebánya Multjából I. k. 3—22. l.)

⁶⁰ Item auff den liptsch geschenkt pfaffen das sy haben lassen hawen aichen holz yn ihren grunden. (1520. évi Számadási könyv.)

⁶¹ 1559-ben még megvolt a zárdá, mert őt jobbágyának az adómentességet említi az akkori összeírás. (Conscriptiones Portarum 1559. A. 2679. Orsz. Ltár.)

⁶² Fischteich zu Vliszka — nur mit etwas wenig Hächten und kleinen Kärpfen zur Hausnotturfft besetzt. (Urb. et Consecr. fasc. 25. nro. 35. az Orsz. Ltárban.)

⁶³ Tört. Tár: XII. 274.

⁶⁴ N. R. A. fasc. 1654. nro. 18. az Orsz. Ltárban.

⁶⁵ N. R. A. fasc. 1654. nro. 22.

bánya.⁶⁶) A telepítés és erdőirtás munkája a Garam, Mócsa, Zolna és Libeta patakok közt elterülő hegyes-völgyes területen még a XIII. század végén sem volt befejezve. A terület zord, lakatlan volt, hegyeit sűrű erdőség borította, amely még vadászatra sem volt alkalmas. Mégis Fülöp mester, Tamás fia, hivatkozva azon harci érdemeire, amelyeket királya, Kun László hadában Ottokár és a kunok ellen szerzett, ezen terület adományozását kérte. A király teljesítette vitézének kérelmét 1282-ben s felszólította az esztergomi káptalant, hogy Fülöp mestert az adományozott birtokba iktassa be. Mivel azonban ezen terület állítólag nemcsak lakatlan, hanem még vadászatra és halászatra sem volt alkalmas, meghagyta neki, győződjék meg annak minőségéről és terjedelméről, s ha tényleg ilyennek fogja találni, járja azt be az érdekelt szomszédokkal s iktassa be azután annak birtokába Fülöp mestert.⁶⁷

Erre a káptalan embere, nevezetesen Miklós, nógrádi archidiaconus, továbbá Horhath Cencio, királyi mester s Tamás, a zólyomi kapitánynak, Miklósnak tisztje, felkeresték a kérdéses területet s azt tényleg lakatlannak, vadászatra és halászatra alkalmatlannak találták. A reambulációban résztvevő a turóci convent embere is, továbbá a zólyomi királyi uradalom összes erdőőrei és halászhai, s megjelent András, a besztercebányai bíró is a tanács kiküldöttjeivel.⁶⁸

Pónik alapját tehát ekkor vetette meg Fülöp mester,⁶⁹

⁶⁶ N. R. A. fasc. 1654. nro. 29.

⁶⁷ Terram... Ponik vocatam, in comitatu de Zolyom, iuxta fluvium Goron existentem, non venationi congruentem, in qua nec aquae essent piscationi aptae, vacuum et habitatoribus destitutum... Verum quia de qualitate et quantitate eiusdem terrae seu silvae nobis ad plenum veritas non constat, fidelitati vestrae praecipiendo mandamus, quatenus mittatis hominem vestrum pro testimonio fide dignum, coram quo Horhath Cencio de superiori villa custodum villarum nostrarum de Zolyom, homo noster sciat et inquirat super praedictae silvae seu terrae omnimoda veritate, et si ipsam silvam seu terram vacuum et inhabitoribus destitutum, nec venationi, nec piscationi congruentem invenerit, et tunc reambulet ipsam, convocatis omnibus commetaneis et vicinis et statuat eidem Magistro Philippo cum omnibus utilitatibus et pertinentiis suis iure perpetuo possidendam, si non fuerit contradictum. (*Cod. Dipl. V. 3. 112.* Eredetiye Pónik levéltárában.)

⁶⁸ A turóci convent is jelentést tett a határbejárásról. (*Cod. Dipl. V. 3. 336.*)

⁶⁹ *Ipolyi*: Schem. Hist. 197. l. a község nevére vonatkozólag azt mondja, hogy nevét Fülöp mestertől kapta: Philippo donata, a quo et nomen Pónik nacta est — a két név között azonban alig lehet kapcsolatot találni. Fülöp mesterrel, vagyis inkább a fiaival 1510-ben találkozunk még egyszer, amidőn az esztergomi káptalan előtt Csák Máté híveinek jogtalan birtokfoglalása ellen óvást emeltek, amit előbb a hatalmas oligarchától való félelmökben tenni nem mertek. Andreas, Petrus

akinek utódait, Sós Pétert és Tamást Nagy Lajos e birtokukban 1373-ban megerősítette.⁷⁰ A falu lakossága egyre szaporodván, Dávid, Zólyomvármegye ispánja, 1400-ban szabadságlevelet adott a lakóknak, akiket királyi jobbágyoknak nevez. Ebben mindennemű adótól — omnibus et sigulis censibus, collectis et dacyis universis — felmenti őket, amelyeket mostanáig fizettek, szabadon választhatják bírójukat s nem kötelesek a zólyomi ispán bíróját elfogadni; szántóikat és rétjeiket szabadon művelhetik s használhatják. Censust és collectát csak a királynak fizetnek és pedig évenként 80 aranyforintot három részletben, Szt. Mihály, karácsony és Szt. György napján. Mindennemű tehertől csak két és féltelek mentes, amelyen a királyi vadászok laknak. A szabadságlevél azon kitételéből, hogy az itt termelt réz és ólom Lipcse vára várnagyait illeti,⁷¹ megtudjuk, hogy lakosai már akkor is bányászattal, vagy úgy, mint a későbbi századokban, kohászattal foglalkoztak. Ezt a kiváltságlevelet Zsigmond 1404-ben, Mátyás pedig 1464-ben megerősítette s a korponai joggal megbővítette.⁷²

Pónikon 1548—1550-ig 23, 20, 19 portát számoltak össze, 1554-ben 28-at, 1596-ban csak 18-at, 1610-ben 12-öt s 1½ zseléért: legkevesebbet 1622-ben 6-ot.⁷³

Mint a vár tartozéka szerepel Zsigmondnak 1424-iki ado-

et Tumpus, filii comitis Philippi, contra filii Comitis Gochoth, qui terram ipsorum Ponik, ad fluvium Gron supra Besztercebanya sitam occupassent, quumve ob metum Mathaci Palatini lite persequi non audent, coram Capitulo Strigoniensi protestantur. A panaszosok előadják, quod Jacobus, Petrus et Paulus filii comitis Gochoth quandam particulam terrae suae Ponyk, vocatae, quae est et adiacet juxta fluvium Gron, superius villam Besztercebanya a parti orientali, circa Molchapaták, in metis distinctionibus et limitationibus terrae eorum ante dictae indebite et iniuste occupassent, potentialiterque detinerent occupatam in praeiudicium ipsorum et gravamen. Cum quibus ad praesens ob metum Matthaci Palatini, Domini ipsorum non audent neque possent coram aliquo iudice ut deceret experiri. (Fejér: Cod. Dipl. VIII. 1. 394.)

⁷⁰ Fejér: Cod. Dipl. IX. 7. 577.

Teleki: Hunyadiak kora, VI. 315.

⁷¹ Exceptis tamen cupro et plumbo et alys mineris inibi convenientibus, quae alias more solito Castellanis nostris de Lipcse constitutis et constituendis volumus proveniri et administrari.

⁷² Teleki: Hunyadiak kora, XI. 84.

Fejér: Cod. Dipl. X. 4. 315.

Zsigmond kiváltságlevelének datálásában a két forrásmunka eltér egymástól. Fejér az idézett helyen, amely egyébiránt csak kivonatban közli az oklevelet, „Sabbatho proximo ante festum B. Martini confessoris“ áll, viszont Telekinél „Sabbatho proximo ante festum B. Marci confessoris“. A sorszámok azonban egyeznek. Fejér, Bél. Not. Hung. Tom. II. p. 457-re hivatkozik, ahol szintén az általa idézett nap van említve.

⁷³ *Conscriptiones Portarum Cottus Zoliensis Tom. 59. (Orsz. Ltár.)*

mánylevelében „Ponyk lybera“ mellett Kysponik is, amely Lehotka néven is előfordul.⁷⁴

Minő szolgálmányokat kellett a községnek az 1678-iki összeírás idején teljesíteni s minő terheket kellett viselnie, arra a Lipcsénél idézett Extractus nem nyújt felvilágosítást.

Ismerjük azonban Pónik és a szomszédos Lehotka (Lehota) adókimutatását 1582-ből, amikor mint török hódoltsági községek eleinte 40, aztán 50, 90, 100, utóbb pedig 150 frtot fizettek a füleki töröknek, de ugyanakkor adóztak Zólyomvármegyének is.⁷⁵

Lucató (Luchathew,⁷⁶ Luchetin,⁷⁷ Lwchathyn⁷⁸). Mint a vár tartozéka előfordul az eddig ismert összes adománylevelekben és beiktatási jelentésekben 1424-től kezdve. 1535-ben 8 portát számlál, amely szám azután 1548-tól 9-re, 1554-ben 11-re emelkedik. Házainak száma 1601-ben 19, telkes jobbágyainak a száma pedig 1610-ben 3, zsellérjeié 1.⁷⁹ 1678-ban egész jobbágytelek volt 13, ebből 2 $\frac{3}{4}$ zálogban volt a Máriássy- és Radvánszky-családnál. A várnak fizetett 39 frt 37 $\frac{1}{2}$ dénárt, azonfelül ellátják az uraság asztalát hetenkint jó hallal. Minden parasztház gabonaváltság fejében rozs és árpa után 75 dénárt, zabtól 30-at s valami csekélységet kendermag és köles után. Legelőpénzt a kecske és juh darabja után 11 $\frac{2}{3}$ dénárt. Tehéntúrót 10 dénárjával fontonkint kell átvenniök az urasági majorokból. Egy pálinkaüst után fizetnek 3 frt 33 $\frac{1}{3}$ dénárt. A juhszállás után fizetnek egy juhot, egy bárányt, egy kosarat és egy nyersbört. Az uraságnak járó szolga (Quartier-Bediente) helyett az uradalom confiscálása után 3 frtot fizettek, úgy hogy az 1678-iki összjövedelem kitett 151 frt 94 $\frac{1}{6}$ dénárt.⁸⁰

⁷⁴ N. R. A. fasc. 483. nro. 54.

⁷⁵ Urb. et conscr. fasc. 59. nro. 13. alatt Conscriptio Contributionis Turcicae et Comitatus Tornensis Geomeoriensis stb. Zoliensis Anno 1582. E szerint a zólyommegyei hódoltságba a következő községek estek: Halászi, Hajnik, Nagyrét, Mogyoród, Lukóca, Motyó, Dobronya, Pelsőc, Szászi, Pónik, Lehota, Micsinye, Dubravica, Zavada, Belső, Zámpor, Bacur, Lukóca; ezek úgy a töröknek, mint magyar földesuraiknak fizettek adót. Osztróluka pl. körülbelül húsz éve fizetett a töröknek: eleinte 70 frtot, később 60-at; Ocsova eleinte 170 frtot, később 500-at, a motyóiak eleinte 25-öt, később 30-at, a hajnikiak először 35-at, később 100-at, majd meg 200 frtot, Halászi 50—100—150-et, legutóbb 250-et részint a füleki, részint a szécsenyi bégeknek.

⁷⁶ Tört. Tár: XII. 274.

⁷⁷ N. R. A. fasc. 1654. nov. 3.

⁷⁸ Wenzel: Az Alsómagyarországi bányavárosok és a Dóczyak. 64. l.

⁷⁹ Conscriptioes Portarum 2659. Comitatus Zoliensis Tom. 59. (Orsz. Ltár.)

⁸⁰ Urb. et Coscr. fasc. 119 nro 19.

Hédél (Hedewl,⁸¹ Hedellehota,⁸² Hiadell,⁸³ Hédelfalva⁸⁴). Az 1535-ik évi conscriptióban nem fordul elő. Portáinak a száma 1548-ban 3 s ezután sem emelkedik háromnál többre; házainak a száma 1601-ben 12. Évi adója az 1672-iki kimutatás szerint 7 frt 87½ dénár volt. Túróért tartozott 8 frt 40 dénárral s 1 pálinkafőzőüstért 4 frttal, a malombér 40 frt 90 dénárban volt megállapítva. 1678-ban 4 telkes jobbágy volt a faluban, akik közül 2½ Hédely Mátyás bárónál és az Ujfalussy-családnál volt zálogban; zsellér volt 12, zálogban 9. Censusköteles volt mindössze 1¼ telkes jobbágy és 3 zsellér s így e címen 5 frt 46⅔ dénár folyt be. Legelőpénzül fizettek 9 frtot, 3 pálinkafőzőüst után 10 frtot; szálláspénzül annyit, mint a lucatóiek, juh- és kecsketized váltáságot minden darab után 11⅔ dénárt. Malombért 34 frt 8½ dénárt, amelyből ⅙-ot javításra vonnak le. Egy hízó fejében 4 frt 18⅔ dénárt, tehéntúrót átvesznek 12 fontot, úgy hogy a kincstár azévi jövedelme 96 frt 24⅓ dénár volt.

Sálfalva. Az 1424-iki donatióban Sokfalwa néven találjuk, ami valószínűleg csak elírás lehet; 1455-ben tót névén, Salkowawes szerepel, 1464-ben Salkfalva; az Ernust-és Beatrix-félékben nincs megemlítve,⁸⁵ később pedig már szokott névén — Schalkendorf — fordul elő. Legrégibb neve valószínűleg Saulsdorff, amely néven ismételten előfordul a besztercebányai városi levéltárban.⁸⁶ Portáinak a száma 1535-ben 13 s ezen szám a század végéig jóformán állandó maradt. Házainak a száma 1601-ben 7, 1604-ben 6, 1610-ben 5½ s ¼ zsellérporta.⁸⁷

A török világban, amikor a török minduntalan fenyegette a felső Garamvidéket, Majthényi László, zólyomi kapitánynak az volt a terve, amint ezt 1591. november 12-én Besztercebánya tanácsával is közölte, hogy Sálfalván egy száz darabontból álló őrséget állíttat fel, amelynek a szervezését az akkori lipcsei kapitányra, Guet Kristófra kívánta bízni⁸⁸ 1590-ben ugyanis a község elég sokat szenvedett a töröktől.⁸⁹

⁸¹ Wenzel: i. m. 64.

⁸² Dl. 58867. Orsz. Itár.

⁸³ N. R. A. 284. nro. 57.

⁸⁴ N. R. A. 675. nro. 16.

⁸⁵ Wenzel: Az alsómagyarorsz. bányavárosok és a Dóczyak, 64. l. A Beatrix-félében van ugyan egy név, amely azonban azután nem fordul elő: Saskafalwa. — ha csak ez nem a nélkülözött Sálfalva.

⁸⁶ Ipolyi: Schem. Hist. 202.

⁸⁷ *Conscriptiones Pertarum* 2659. Cottus Zoliensis, Tomus 59. (Orsz. Itár.)

⁸⁸ Fasc. 580. nro. 67. a besztercebányai vár. Itárban.

⁸⁹ A töröknek 1590-iki betöréséről s pusztításáról megemlékszik az 1595-ik évi *Conscriptio Portarum* a következő sorokban: Salkowa anno abhinc tertio depopulata erat per Turcos connumerata portas 10. (Orsz. Itár 2659. Tom. 59.)

Az óvatosság nem is volt felesleges, mert a következő hónapban karácsony táján a török portyázók kétszer is rátörték a falura, de a besztercebányai őrséggel szemben nem sokra mentek.⁹⁰ Megismétlődött a török becsapás a következő évben is, amikor november 5-ikén a falura törtek, ott károkat okoztak, s néhány embert magukkal hurcoltak.⁹¹

Sálfalvától délnyugat felé terült el a Garam jobb partján az a hatalmas rétság, amelyet IV. Béla a lipcsei vár területéből kiszakított s 1255-ben a besztercebányaiaknak adományozott, amely azután századokon át „pratum castris” s „Schloszwiese”, „Burgwiese” néven fordul elő a városi levéltár irataiban.⁹²

Szelcse. Szelcze néven előfordul Lipcse 1540. évi határbejárási oklevelében s azután is több oklevélben különféle alakban: 1424-ben Zelche, 1441-ben Selcza, 1455-ben Zewlca, 1470-ben Zelecz, 1490-ben Szelecz.

Portáinak a száma 1535-ben 24, 1549. és 1552-ben 27½, 1596-ban 12; házainak a száma 1601-ben 20.

Patkócz. Zólyomlipcse községnek 1540-ik évi határ-megállapítási oklevelében Koknicze, az 1424-ik évi donationálisban Podgonicze, az 1441-ikben Podkonycze néven találjuk s ugyanezen a később kiadottakban.

Portáinak a száma 1535-ben 15 volt, 1548-ban 12, s az is maradt a század végéig; házainak a száma 1601-ben 18, 1604-ben 10 volt. 1610-ben, amikor colonusok és inquilinusok, telkes jobbágyak és zsellérek szerint ejtették meg a porták megszámlálását, volt 5 colonus- s 1¼ inquilinus-porta.⁹³

Az 1678-ban végzett kamarai összeírás alkalmával 16 jobbágytelket jegyeztek fel, amelyből öt Ujfalussy Lászlónál volt zálogban. 1½ puszta volt, ½ volt a bíróé s mint ilyen adómentes: maradt tehát 9¾ adóköteles, s ezenfelül 12 zsellér és egy szabados (Fraysaszler), akik együttesen 59 frt. 50 den.-t adóztak. Minden telkes jobbágy fizetett gabonaadó címén két véka rozsot, ugyanennyi árpát, három véka zabot, félvéka borsót, ugyanennyi kendermagot, ¼ véka kölest, ami készpénzen megváltva együttesen 58 frt. 44½ dén.-t tett ki. A szá-

⁹⁰ Az esetet Besztercebánya város 1591-ik évi Számadási Könyve jegyezte fel: Denen Stadtleuten so zue zweymaln Auff den Feindt Ausgelauffen, als er in das Schalkendorff Aingeplatzt Vndt hernacher sich Auff dem Waldt bei Wiglesch sehenn lassen Verehrt an Wein so zalt worden 4 fl. 91 den. — 1591. decz. 28.

⁹¹ Wie er (a török) dann neulicher Zeit den 5 des Monats Novembris In Ain dorff an der Gran zwischen Neusol vnd Lipsch gelegen schaden gethan vndt etlich Personen hinweggefueret hat — panasolja Besztercebánya tanácsa a királynak. — (Fogalmazvány a besztercebányai városi ltárban fasc. 524. nro. 111.)

⁹² *Ipolyi*: Schem. Hist. 205. l.

⁹³ *Conscriptiones portarum* 2659. Comitatus Zoliensis, Tomus 59.

bados, aki köteles volt levélküldöncz-szolgálatot teljesíteni, úgy látszik — már készpénzben váltotta meg előbbi kötelezettségeit; ezenfelül 4 öz helyett 2 frt. 40 dén.-t, 8 nyúl helyett 2 frt. 40 dén.-t, 25 fogoly helyett 6 frt. 25 dén.-t fizetett.⁹⁴ Juh- és kecskedíjak fejében $11\frac{2}{3}$ dén., kitett 1678-ban 51 frt. $26\frac{2}{3}$ dén.-t. Két szállás után 9 frt. $83\frac{1}{3}$ dén., két pálinkaüistől 6 frt. $66\frac{2}{3}$ dén. A község adója volt évenként 71 frt. 40 dén. Turót átvett 400 fontot 40 frt. értékben.

Perhát mint possessio Prohod, előfordul Lipcse 1540-iki határmegállapításában, Prehod néven az 1424-iki donationálisban, azután pedig váltakozva Prijehod, Prychod, Prehod, Prekod néven. Portáinak a száma 1555-ben 8, ugyanennyi az 1549-, 1550-, 1552-iki összeírásakor, 1554-ben 9, s 1596-ban 4; házainak a száma 1601-ben 17; az 1610-iki összeírás szerint volt a községben 5 telkes jobbágy s egy zsellér; a következő összeírások is csak kevés eltérést mutatnak az utóbbi számoktól.

Mezőköz. Tót neve Medzibrod csak V. László 1455-ik évi inscriptio levelében fordul elő Megywbrodye írásban.⁹⁵ 1464-ben Mechybrody, 1470-ben Wezibrod,⁹⁶ 1629-ben Mezi-brogia csak az írásban térnek el. 1555-ben 10, 1554-ben 12, 1596-ban csak 5 portája volt; házainak száma 1601-ben 20, 1604-ben 12 volt.⁹⁷ 1610-ben a colonusok és inquilinusok szerinti számláláskor 4 telkes jobbágyat és $1\frac{1}{2}$ zsellért jegyeztek fel. Az 1672-ik évi összeírás szerint 67 frt. volt az adója, átvett 400 font turót, amiért 40 frtot fizetett; 5 üist után 12 frt., malombér fejében 111 frt. 80 dén. járt az uraságnak. Az 1678-iki kamarai összeírásakor $12\frac{1}{2}$ jobbágyat és 5 zsellért számláltak össze, akik együttesen 55 frt. $85\frac{1}{3}$ dén. adót fizettek. Az ott lakó halász régebben természetben szolgáltatotta be az uraság asztalára a halat, helyette most 11 frt. $66\frac{2}{3}$ dén.-t fizet. Természetben kellett még 2 véka rozsot, ugyanennyi árpát, 5 véka zabot, $\frac{1}{2}$ véka borsót, $\frac{1}{2}$ véka kendermagot s $\frac{1}{4}$ véka kölest az uraságnak beszolgáltatni, a kamara pedig pénzben váltotta be ezen járandóságot. Volt akkor a falunak két szállása, amely után 2 juh, 2 bárány, 2 nyestbőr s 2 kosár járt az uradalom tulajdonosának. A külön alkalmakkor beszolgáltatandó élelmiszerek fejében a kamara jobbágyankint 5 frtot szedett, ami 56 frt. 50 dén.-t tett ki. Minden egyes háznak 12 font tehénturót kellett át-

⁹⁴ Der Freysaszler aldar so schuldig die Brief hin undt wider auszutragen gibt Jährlichen 2 fl 40, 4 reh a 60 = 2 fl 40, 8 hasen a 50 den = 2:40. Reebhuener 25, aines per 25 ung = fl 6:25. (*Urb. et Conscr.* fasc. 119. nro. 19. *Orsz. Ltár*)

⁹⁵ *N. R. A.* Fasc. 1654. nro. 22. (*Orsz. Ltár.*)

⁹⁶ *N. R. A.* Fasc. 485. nro. 54.

⁹⁷ *Conscriptiones portarum* 2659. Cottus Zoliensis, Tomus 59.

venni. Juh- és kecskelegelőpénz fejében 1678-ban 62 frt. 49 $\frac{1}{3}$ dén.-t fizettek. A falu molnára fizetett 93 frt. 15 $\frac{1}{3}$ dén. bért, amelyből $\frac{1}{3}$ javításra vonatott le; az előbbi természetben beszolgáltatót 4 hízót 16 frt. 66 $\frac{2}{3}$ dén.-ral váltotta meg, azonfelül 24 font turót kellett átvennie 2 frt. 40 dén. árban. A falutól beszedett összjövedelem 359 frt. 17 $\frac{2}{3}$ dén. volt az említett esztendőben.⁹⁸

Zólyomszentandrás. 1424-ben villa utraque Zenthandrás néven fordul elő a Garam által elválasztott Borosznó és Szentandrás községe,⁹⁹ 1455-ben Zenth Endre néven vétetett fel V. László adománylevelébe,¹⁰⁰ ugyanígy Mátyásnak a Horváth-testvérek számára 1464-ben kiállított donationalisában,¹⁰¹ később azonban rendszeren csak Szentandrás néven fordul elő.¹⁰²

Az 1535-ik évi összeírás szerint 9 portája van, amely szám nyolccal váltakozva a század végéig ugyanaz marad; házáinak a száma 1601-ben 24. Az uradalomml szemben 1672-ben a következő kötelességei voltak: Évi adója 67 frt. volt, turót átvett 200 fontot s 5 pálinkaüsttől fizetett 19 frtot. Az 1678-iki összeírás szerint a 12 $\frac{1}{4}$ jobbágy és 4 zsellér együttes adója 55 frt. 85 $\frac{2}{3}$ dén. volt; természetben kijárt minden jobbágvtelektől 2 véka rozs és árpa, 5 véka zab, $\frac{1}{2}$ véka borsó, kendermag és köles, 3 pálinkafőző üstre kivettek 10 frtot s legelőpénzü 2 frt. 50 dén.-t. A szállásért jár 2 juh, 2 bárány, 2 nyestbőr s 2 kosár. Az urasági cselédség szállásmegváltása fejében fizetett minden telkes jobbágy 5 frtot; az átvett turóért befolyt 14 frt. 40 dén. Juh- és kecsketized fejében fizetett a falu 95 frt. 91 $\frac{2}{3}$ dén.-t s így az összjövedelem kitett ebben az évben 271 frt. 48 $\frac{1}{3}$ dén.-t.

Borosznó. Neve csak téves írás folytán (Brwzw, Brwzno) mutat eltérést a szokásos elnevezéstől, a szokásos Brusznó tól 1535-ben 5 portája volt, mely szám 1554-ben is 5 maradt; házáinak a száma 1601-ben 16. 1604-ben 10. Az 1610-iki összeírásban 2 colonusa és 1 zsellérje volt. 1622-ben meg éppen csak 1.

Az 1672-iki összeírás szerint 55 frt. 40 dén. járt az uraságnak adó fejében; átvett 206 font turót 20 frt. 60 dén. árban, két pálinkafőző üst után fizetett 8 frtot, összesen 62 frt. 9 dén.-t. A molnár malombére 100 frt. 90 dén. A zsellérek adtak évenként az uraságnak 1 dāmvdát, 2 nyulat s

⁹⁸ Extractus Uber alle vndt Jede Einkommen des Fiscii Anthails Bey der Herrschafft Lypsche. (*Urb. et conscr.* Fasc. 119. no. 19.)

⁹⁹ *Magy. Tört. Tár:* XI. 277. l.

¹⁰⁰ *N. R. A. Fasc.* 1654. no. 22. (*Orsz. Itár.*)

¹⁰¹ *N. R. A. Fasc.* 1654. no. 29. (*Orsz. Itár.*)

¹⁰² Königsberger végrendeletében: Pfarckirche S. Andre. (*Ipolyi* i. m. 200. l.)

10 fogolyt. Viszont az 1678-iki kivetés szerint volt $7\frac{1}{4}$ telkes jobbágy s 4 zsellér; a bíró mentessége mellett ezek 50 frt. $61\frac{1}{2}$ dén. adót fizettek; három halász 11 frt. $66\frac{2}{3}$ dén.-t; az erdész? („Vorster“) adott évenként 1 őzet, 2 nyulat, 10 fogolyt, továbbá rozsz-, árpa- s zabváltságot, 2 pálínka-főzőüst-től 6 frtot s szállásváltság fejében házankint 5 frtot. A molnár bére 84 frt. $8\frac{1}{3}$ dén. A természetben leadandó rozszot, árpa, zab, kender s kölest itt is pénzzel váltották meg; átvettek ők is tehénturót az urasági majorokból s ők is fizettek kecske- és báránytizedet s legelőpénzt, úgy mint a többi község. Összjövedelem volt ebből a községből 227 frt. 94 dén.

Garamszentmiklós. Neve különféle változatokban fordul elő. Az 1424-ik évi donatióban mint Zenth Miklós ad arcem Lipche, az 1455-ikiben s az azutániakban mint Dubowa, Dwbowa és Dubova; Königsberger említett végrendeletében mint S. Nikla, az Appendix Pazmanii-ban pedig mint S. Nicolai de iuxta Gron fordul elő.¹⁰³ 1535-ben 7 portája volt s a század végéig csak kétszer volt 6; házainak a száma 1601-ben 18; az 1610-iki összeírás szerint volt csak 2 telkes jobbágya és $\frac{1}{2}$ zsellérportája, 1635-ben pedig csak $1\frac{1}{4}$ portája együttesen.

Az 1672-iki összeírás szerinti adója 59 frt. $62\frac{1}{2}$ dén.-t tett ki. Átvett 298 font turót 29 frt. 80 dén. áron. 4 pálínka-főző üstjét 16 frttal adóztatták meg, s így az uradalom jövedelme itt 105 frt $42\frac{1}{2}$ dén. volt. Az 1678-iki szerint $9\frac{3}{4}$ parasztház — $\frac{1}{4}$ a bíróé, mentes volt — és 6 zsellér 49 frt. $68\frac{1}{2}$ dén.-t fizetett; fizettek ezenfelül üstpénzt, legelődíjat, szállás- (Quartiergeld) s gabonaváltságot — úgy, mint a többi falu; ennek összege 155 frt. $55\frac{1}{6}$ dén.-t tett ki.

Németfalva. 1281-ben magyar nevén fordul elő: „Nempti in Comitatu Zoliensi“;¹⁰⁴ 1520-ban „Villa Nemethy in Comitatu de Zoulom“;¹⁰⁵ V. László 1455-ik évi adománylevelében Nyemeczkwes. 1464- és 1470-ben Németfalw. Portáinak a száma 1555-ben 10, azután egészen 1554-ig állandóan 9. Házainak a száma 1601-ben 19; az 1610-iki összeírás szerint van $3\frac{1}{2}$ jobbágytelke és $\frac{1}{2}$ zsellértelke.

Adó fejében az 1672-iki összeírás szerint 44 frt. $62\frac{1}{2}$ dén.-t fizetett. Átvett 204 font turót 20 frt. 40 dén. árban, két pálínkaüst után fizetett 8 frtot s a Turnik-hegyi legelőért 5 frtot. A malombér — molendinum Buggoviense — 50 frt. 90 dén. Együttes jövedelem volt ebben az évben 125 frt. $92\frac{1}{2}$ dén. Ezen felül az itteni szabadosok adtak 3 dámvadat, 6 nyulat s 25 fogolyt.

¹⁰³ *Ipolyi*: Schem. Hist. 167. l.

¹⁰⁴ *Fejér*: Cod. Dipl. V. 5. 95

¹⁰⁵ *U. o.* VIII. 2. 288.

Az 1678-iki kamarai conscriptio már többet vetett ki a 10½ házra, amelyek közül 2¾ Joanelinél volt zálogban, ¾ a bírócé, szabad volt, maradt tehát 7¾ telek, 4 zsellér- és egy szabados („Freystädler“) mint adóköteles, amelyek együttesen 55 frt. 89¼ dén.-t fizettek; 2 üst után adóztak 6 frt. 66⅔ dén.-t, juh- és kecskelegeltetés fejében 7 frt. 50 dén.-t. A szabados adott 5 őzet, 6 nyulat és 25 foglyot. Cselédszállás és külön élelemváltás fejében minden jobbágy 5 frtot. Turót átvesz minden ház 12 fontot 10 dén.-ral számítva, juh- és kecsketized fejében a bevétel 19 frt. 65 dén. Juhszállásért adott a falu 1 bárányt 75 dén. értékben, 1 juhot 1 frt, 1 nyestbőrt 5 frt. és 1 kosarat 16⅔ dén. értékben. A molnárra évi 42 frt. volt kivetve, amelyből ⅛ javítási költségre vonatott le s így 37 frt. 11⅔ dén. illetve a kamarát: 2 hízó után 8 frt. 55⅓ dén.-t, turóért 1 frt. 20 dén.-t. Az összjövedelem kitett 161 frt. 67⅓₁₂ dén.-t.

Rásztó. Az 1420-iki adománylevélben Razthoka, az 1455-ikiben Ratzhoka, az 1464. és 1470. években Rozthaka néven szerepel. Portáinak a száma 1548-ban 2, 1550-ben és 1552-ben 5, 1554-ben 6; házainak a száma 1601-ben 10. Az 1672-iki összeírás szerint évi 26 frt. 25 dén. adóval volt megterhelve, turóért fizetett 27 frt. 60 dén.-t, a 2 pálinkafőző üst után évi 8 frtot. 1678-ban 7 jobbágytelek volt a községben, amelyből 2¼ Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, ¼ volt a bírócé tehermentesen, maradt tehát 4¾ adókötelesen; zsellér volt 6, 2 zálogban: ezek együttesen 21 frt 87½ dén. adót fizettek, 6 frt. 66⅔ dén. járt a kamarának üstpénzüi, ezenfelül minden jobbágy leadott 2 véka rozsot és árpát, 5 véka zabot, vagy megválthatta a rozs vékáját 25 dén.-ral, az árpát 70 dén.-ral s a zabot pedig 50 dén.-ral, a borsót 50-cal, a ken-dermagot 20-szal, a kölest ugyanennyivel. Szállásmegváltás és élelem fejében egyenkint 5 frtot fizettek; legelőpénzt 15 frtot, sajtért 5 frt. 40 dén.-t. Juh- és kecsketized-váltás fejében 59 frt. 64 dén.-t, juhszállásért 2 juhot, 2 bárányt, 2 nyestbőrt és kosarat. Az összjövedelem 150 frt. 66½ dén.-t tett ki.

Garamhídvég. Rendesen tót nevén Zamosztia fordul elő különféle helyesírással: Zamoscia (1424.), Zomosty (1455.), Zamoszthe (1464.). 1555-ben 4 portája volt, s ez a szám ezután is 5—6 között ingadozott. Házainak a száma 1601-ben 11 volt, az 1610-iki összeírás szerint volt 2 jobbágytelke és ½ zsellértelke.

Az 1678-iki kamarai összeírás szerint Radvánszky Györgynél volt zálogban s csak a legelőpénzt, évi 5 frtot, szedett a kincstár.

Péteri. Nevének legrégebb alakja „villa Predynich“ elő-

fordul 1284-ben,¹⁰⁶ 1558-ban egy bírása Petrik de Prydeyn,¹⁰⁷ az 1424-iki inscriptioiban Predania, az 1455-ikiben Pradayna, az 1464-ikiben Predanya, az 1470-ikiben s azóta rendszeren Predayna a neve. 1555-ben 16 portája van s legtöbb 1554-ben, 22. Házainak a száma 1601-ben 54. 1672-ben csak 1 zsellérje volt, aki nem adózott, de akinek az uradalom mint itcésének 8 köből gabonát és 1 drb. kósót adott, amit 8 frt.-ban értékelt.

Egyéb adózási adatait nem ismerjük, mivelhogy az 1672- és 1678-iki összeírás idején zálogban volt Radvánszky Györgynél és felesége Máriássy Johanna Katalinnál.

Jeczenye. Nevét az 1424-iki Zsigmond-féle oklevél Jechené-nek írja, az 1455-iki V. László-féle Jecen-nek, az 1464-iki Mátyás-féle Jezyn-nek, a következő éviben Jeszenyének, az 1470-iki Jezynának írja, 1629-ben pedig Jeszenic-nek. 1555-ben 15 portája volt, amely a következő összeírásokról — 1549-ben — 15-re, 1554-ben 19-re emelkedett. Házainak a száma 1601-ben 25. Évi adója 70 frt. 51½ dén. Turóért fizet 59 frt. 60 dén.-t, 2 üstért 8 frtot. A malombér 45 frt. 90 dén. s köteles a vár szükségleteire ingyen deszkát fűrészelni, a jobbágyság pedig kötelesek a rönkölyfát szintén ingyen a várba szállítani. A szabadosok évenként 1 däm-vadat, 2 nyulat és 10 foglyot adtak a vár konyhájára.

Az 1678-iki conscriptio 20¼ jobbágytelket mutat ki, ezekből azonban 5¾ zálogban volt Ujfalussy Lászlónál, 2¼ pusztán állott, ¼ a bíróság volt s mint ilyen mentes, maradt tehát 12 adóköteles. A 14 zsellér közül 4 zálogban volt; ezeken felül volt még 1 szabados. Összes adójuk 52 frt. 50 dén. A szabados leveleket továbbított s beszolgáltatott 1 őzet, 2 nyulat s 1 fogolyt, vagy készpénzben beválthatta. A pálinkaüst után járt a kincstárnak 5 frt. 55½ dén. A tehénturó fontját 10 dénárral vették át, a cselédszállítást és alkalmi élelemszállítást házankint 5 frttal váltották meg. A juh-szállásoktól leadtak 1 juhot, 1 bárányt, 1 nyestbőrt s 1 kosarat. A malombér 52 frt. 11½ dén., 2 hízó megváltási összege 8 frt. 55½ dén., a fűrész pedig egy deszka után 5 dén.-t fizetett. Az összjövedelem kitett 221 frt. 84½ dént.-t.

Hunyadi Mátyás 1465. április 5-ikén fontolóra vevén azt

¹⁰⁶ Az 1284-ik évi oklevélben László király a hűtlenségbe esett Moys mestertől és testvérétől Simontól, Salamon fiaitól elvett Predynich, Juretna et Musuna nevű területeket Belusnak adományozza. (U. o. V. 3. 241. 512.)

¹⁰⁷ Nagy Lajos az 1558. aug. 14-ikén Zólyomlipcsén kiállított oklevélben a Loppena vize mentén lévő királyi erdőség kiirtása végett összegyűjtött telepeseknek húszévi adómentességet s ugyanolyan szabadalmakat biztosít, aminőket a korponaiak élveznek; a bírónak mentességet a collectától és a kamarai nyereség alól és neki és utódainak örökös bíróságot, egy szabad curiát, malmot és mészárszéket. (Cod. Dipl. IX. 2. 672.)

az inséget és szegénységet, amelybe ez a község a lezajlott háborúskodás idején a cseh husziták rablása folytán jutott, s azt talpra állítani akarván, lakóit mind személye, mind vagyona után fizetni szokott adóitól felmentette.¹⁰⁸ Hasonló engedményben részesítette a király Korponát, Késmárkot, Trencsént s Mezőkövesdet.

Lopér. Erdőborított királyi terület volt még 1558-ban, amikor Nagy Lajos Petriknek, a péteri villicusnak, a Lopenna vize melletti szállás számára korponai jogot adott.¹⁰⁹ Az 1424-ik évi donationalisban villa Lopea a neve, az 1455-ikiben Lopye, az 1464-ikiben Lopee, az 1470-ikiben Lopeya, sőt még 1629-ben is még ezzel a magánhangzóval végződő névvel találkozunk. Tőt elnevezése ma Lopej. A már említett Königsberger-féle végrendeletben (1503) „Pfarre S. Georgen“ néven fordul elő a község temploma, minthogy az Szt. Györgynek volt és ma is van dedícálva.¹¹⁰ 1555-ben 5 portát jegyeztek fel ezen faluban: e szám csak egy conscriptio alkalmával — 1548-ban — emelkedett 6-ra. Házáinak a száma 1601-ben 15 volt.

Mik voltak a terhei úgy az 1672-iki, mint az 1678-iki összeírás alkalmával földesuraival szemben, nem mondhatjuk meg, mivel az adatok az összeírásból hiányzanak.

1590-ben a török az erdőkön át Lopér alá merészkedett s ott a falu lelkészét, Pepich Mihályt, foglyul ejtette s a füleki vár kapuja előtt kegyetlen módon kivégezte.¹¹¹

¹⁰⁸ Nos Mathias ... quod, nos tum ad humillime supplicationis instantiam nonnullorum fidelium nostrorum per eos pro parte universorum populorum et iobagionum nostrorum in possessione Jassena ad castrum nostrum Lypcze pertinenti commorantium nostre porrecte majestati, tum vero considerata inopia et paupertate eorundem populorum et iobagionum nostrorum, in quam ipsi hys preteritis gwerrarum temporibus devenisse dicuntur, eosdem populos et iobagiones nostros ab omni tributaria solutione tam de personis, quam de rebus et bonis ipsorum quibuslibet super tributo in oppido nostro Lypcze exigi solito debenda durante nostro beneplacito gratiose duximus eximendos et liberandos. Quo circa vobis fideli nostro Egregio Damiano Horvath castellano castrorum nostrorum Wysegradiensis et Lypche prefati ac vicecastellanis per eum in eodem castro Lypche constitutis, presentibus et futuris presentium notitiam habituris harum serie firmiter mandamus, quatenus visis presentibus prefatos populos et iobagiones nostros in prescripta possessione Jessenye pro tempore commorantes ad solvendum huius modi tributum, tam ut prefertur de personis et rebus et bonis ipsorum quibuslibet super dicto tributo fieri debendam artare et compellere aut ipsos propter hoc contra formam premisse nostre gratiose exemptionis in personis, rebus et bonis eorum quibuscunque impediere, damificare nequaquam presumatis. (DI. 16182. Orsz. Itár és Tóth Szabó: A cseh huszita mozgalmak 448. l.)

¹⁰⁹ Silva regalis prope aquam Lopenna a Petrik villico de Prydeyn impopulanda iure Carponico denatur 1558. (Fejér: Cod. Dipl. IX. 2. 672.)

¹¹⁰ Ipolyi: Schem. Hist. 170. l.

¹¹¹ Slávik: Dejiny Dobronivskej evang. Cirkve.

Alsólehota. 1424-ben Petwrléhota, 1455-ben Lehota Petri, 1464-ben Petrik Lehathaya, 1470-ben már Alsó-Lehota a neve. Az 1672-iki összeírás szerint 40 frt. 68½ dén. volt a falu évi adója. 242 font tehénturóért fizetett 24 frt. 20 dén.-t, s 3 pálinkafőző üst után 12 frtot. A malom bére évi 40 frt s turóért 5 frt. 20 dén.; bírái a levélhordás kötelezettsége alól való felmentésért évi 18 frtot fizettek.¹¹² a szabadosok évenként 2 dämvadat, 4 nyulat és 12 fogolyt adtak az uraságnak.

Az 1678-iki összeírás szerint 12¼ jobbágytelek volt a faluban, ebből 3⁵/₁₂ Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, 1½ pusztán állott, 1 mentes volt, adózott tehát 7¼. Zsellér volt 24, 8 zálogban. Ezekkel együttesen 55 frt 61 dén. adót fizettek. egyenként 50 dén. s 12 fogolyt, darabját 25 dén.-ral számítva, tartozott leadni, vagy megváltani. A malombér 25 frt; az urasági halász a hetenkint beszolgáltatandó hal helyett évi 5 frt 55 dén.-t fizetett. Legelő-, szálláspénz, pálinkafőzőüst, cselédszállás és alkalmi élelemszállítás váltsága ugyanolyan volt, mint a többi faluban. Az összjövdelem kitett 202 frt 7⁵/₆ dén.-t.

Felsőlehota. 1406-ban Superior Lehota néven nevezi egy oklevél a lopéri plébánia levéltárában.¹¹³ azután pedig a következő neveket találjuk: 1424—1470-ben Felsew Lehota, 1441-ben Király Lehota, 1455-ben Lyhota Regis, 1464-ben Felseo Lehathaya; tót elnevezése Horna Lehota. 1555-ben csak 5 portája van, 1548-ban már 7, a következő évben 8, 1554 és 1595-ban 9. Házainak a száma az 1601-ben végzett conscriptio szerint 55, az 1610-ikiben van 7 jobbágytelke és 2 zsellérje. Mik voltak a terhei, arról sem az 1672-, sem az 1678-ik évi összeírások nem tudósítanak.

Olaszka, tót neve Valaszka, de sem az egyik, sem a másik névvel a régibb — 1424., 1441., 1455., 1464., 1470. — donationális oklevelekben nem találkozunk. Feltűnt ez a körülmény nagyon természetesen Ipolyinak is, aki azért, figyelembe véve azt, hogy az egyes községek az oklevelekben földrajzi egymásutánban szoktak felsorolva lenni s hogy a hiányzó Olaszka helyén Togarth (1424.) és Tergorth (1441. és 1455.) nevet talált, hajlandó volt Olaszkat Togarth-Tergorth-tal (voltaképpen Tiergarten, úgy mint gömörmegyei Telgart is) azonosnak venni. A község nevét Ipolyi Vladislaus Valachus-szal hozza kapcsolatba, akinek Mühlstein Vid. zólyomi alispán, kamaragróf s beszerce-

¹¹² Sculteti ob litterarum deportandarum exemptionem annuatim tenentur dare fl 18. (*Urb. et conscriptiones*: fasc. 25. nro. 55. *Orsz. Itár.*)

¹¹³ Villa Togarth? ad arcem Lipche 1424. (*Magy tört. t. XII.*) nexus topographicus. quo secundum defluxum Grani villae in citato diplomate semet excipiunt, sub nomine hoc Valaszkam intelligendam innuit. (*Ipolyi: Schem. Hist.* 175. — *Bél: Not. Hung.* II. 385. „Telgard rectius Tiergarth.“)

bányai polgár,¹¹⁴ 1471-ben a „scultetia in Hronecz“-et adományozza.¹¹⁵

1555-ben 5 portát, 1610-ben $5\frac{1}{2}$ jobbágytelket és 2 zseléért számolnak meg a faluban. 1672-ben 581 frt 90 dén. adót fizetett s túróért 20 frt 40 dén.-t, 4 pálinkafőzőüstért 16 frtot, összesen 618 frt 30 dén.-t. A malomért nem járt hér, 48 font túróért fizetett a molnár 4 frt. 80 dént.-t, a kocsmáros 228 frt 96 dén.-t. Legelőpénz fejében a Weper nevű hegyi legelőért 7 frt 20 dén.-t. 1678-ban $15\frac{1}{2}$ jobbágytelket írtak össze, amelyből $5\frac{7}{8}$ Ujfalussy Lászlónál volt zálogban, a bíró telke mentes volt s így $8\frac{5}{8}$ volt adóköteles; volt ezenfelül $20\frac{1}{2}$ zsellértelek, amelyből 8 volt elzálogosítva s 1 szabados. Ezek együttesen 500 frtot fizettek adóképpen. Adóztak még 4 pálinkafőző után, megfizették az urasági gabonatedet, a legelőpénzt s 2 juhszállásdíjat; cseléd-szállás és alkalmi ételszolgáltatás-váltásigot nem fizettek, amennyiben ez az 500 frt. adóval nyert kielégítést. Az összes jövedelem kitett 616 frt $85\frac{1}{3}$ frtot.

Kisgaram. Scultetia Horonecz néven fordul elő 1590-ben, amikor azt Nagy Lajos Pálnak, Istvánfiának adományozta.¹¹⁶ Kisgaram néven találjuk Zsigmond 1424-iki adománylevelében azon községek között, amelyeket a király feleségének adományozott; Hronecz (1441., 1471.), Gronacz (1455.), Horonycz (1470.) későbbi névalakjai. A gyakran idézett 1555-, 1548-, 1549- stb. évi portaösszeírásokban, nemkülönben az 1672- és 1678-iki kimutatásokból a község teljesen hiányzik s így sem portáinak számáról, sem a beszolgáltatott jövedelemről nincs tudomásunk.

Rezsópart. Scsavniczka. Az 1441-iki adománylevelben Sthawnyicze, az 1455-ikiben Schawnyicza s az 1470-ikiben Sebnycz néven fordul elő. Terjedelméről s teherviseléséről részletes adatok hiányzanak.

Az uradalom összes portáinak a száma megközelítette a 500-at.¹¹⁷

Jurkovich Emil.

¹¹⁴ Eredetileg Budáról származott s Besztercebányán telepedett meg, ahol körtéri házat és polgárjogot szerzett. A jelenlegi városháza volt a tulajdona; ezt, miután gyermektelenül elhalt, a Kálvária alatt elterülő halastavával, homokhegyi bányájával s szántóival együtt a város örökölte. (*Besztercebányai vár. Itár.* Fasc. 265. nro. 4. és az 1539. évszám-mal jelölt iratesomag. *Bél:* i. m. II. 417. l.)

¹¹⁵ Anno 1471. Vladislav Valacho, a quo facile nomen traxit, scultetia in Hronecz confertur per Vitum Mylstan (Mülstein) comitem Zoliensem. (*Ipolyi:* Schem. Hist. 175.)

¹¹⁶ *Cod. Dipl.* X. 1. 614.

Valószínűleg ezen helyiséget kell a Plantatio Pauli alatt érteni, amelynek dézsmáját Zsigmond 1405-ben a breznóbányai lelkésznek adományozza. (*Fejér:* *Cod. Dipl.* X. 4. 376.) Viszont *Ipolyi* (Schem. Hist. 164.) a Plantatio Pauli nevű soltészságban Polomkát sejtí.

¹¹⁷ 1570-ben $273\frac{1}{2}$, 1576-ban 280, 1588-ban 297, 1593-ban $240\frac{1}{2}$.